एर्द०॥नमः श्रीप्रवचनायः॥ स्मृत्वा जिनेंद्रमपि वागमसारभूतं श्रीनारतीजननमस्कृतपादपद्मं। स्वल्पं हि चात्ममतिसंस्करणेन वाहं टीकां
करोमि सुधियां मुखमंडनस्य॥१ क्वायं दमवलक्षितं मुकवः कविलेक्वाहं घनाविगलबुद्धिमतां निधमानूनं तथापि खलु धीरगुणैर्विधाय व्याख्या
यते किल मया सुगुरुप्रसादात्॥२ कवीनां स्थितिरियं यत्स्वप्रारंभादावासीनमुस्क्रियावस्तुनिर्देशविदधति। परस्पष्टार्थं शंसनमात्रीः क्रियते।
नमस्क्रियानमस्करणं वर्णनीयपदाखकादेशस्य युक्तितः कथनं वस्तुनिर्देशः एव तत्कृतया किमानीतवान् कविरत्र जयंतीति वाक्येनाशीःसंज्ञाय
तत्तत्रैव तत्पदमासीर्वादत्वाज्जहि जयंति तत्एव नमस्करणीयानवंत्यमुना वाक्येन नमस्क्रियापि संज्ञाचाता। शास्त्रस्यादौ प्रत्युपकारायसोगताचार्यं
श्रीधर्मदासः समुचितदेवतस्य संसारवृत्तद्वयेन नमस्कारमाह। सिद्धौ० स्तो द्वादनेषु द्वादनस्यापत्यं स्तो द्वादनि। इत्र प्रत्ययस्य स्तो द्वादनवर्ष
स्य प्रवचनानि आगमाः चिरं चिरकालं जयंति सर्वोत्कर्षेण वर्त्तंते। किंविशिष्टानि प्रवचनानि सर्वः खमहागदानां सर्वः खमहागदा एव संसारः

विदग्धमुख मंडनः॥

एर्द०॥श्रीप्रवचनायनमः॥ सिद्धौषधानि सर्वः खमहागदानां। पुण्यात्मनां परमकर्मरसायनानि। प्रक्षालनैकसलिलानि म
लामलानां। सौद्वादनः प्रवचनानि चिरं जयंति॥१ जयंति संतः सुकृतैकभाजनं। परार्थसंपादनसद्व्रतस्थिताः। करस्थनीरापम
विश्वदर्शिनां। जयंति वेदाः प्रणुवः कवेर्गिरः॥२ आक्रांतवमहोपप्लवं मुनिनां शर्मवंदुर्वसा। सातत्यं बतमुद्धितं वेजतुना

स्वास्थ्य वमहागदाः महारोगा सर्वः खमहागदास्तेषां सर्वः खमहागदानां सिद्धौषधानि। सिद्धानि निष्पन्नानि तानि औषधानि निष्पन्नौषधानि इ
त्यर्थः। पुनः किंविशिष्टानि प्रवचनानि पुण्यात्मनां पुण्यवतां पुरुषाणां परमकर्मरसायनानि परमानि प्रकृष्टानि कर्मरसायनानि तानि परं पुनः प्रवचना
नि मनोमलानां प्रक्षालनं वस्त्रकल्मुराणां प्रक्षालनार्थं एकानि अद्वितीयानि सलिलानीव सलिलानि तानि प्रक्षालनार्थं वसंततिलकावृत्तं। साला
रूपमलंकारः॥१॥ कविः पुनः आह। जयंति संतः पा२ संतः साधवो जयंति। सर्वोत्कर्षेण वर्त्तंते। किंवि० संतः सुकृतैकभाजनं सुकृतं पुण्यं तस्यैकं अ
द्वितीयं भाजनं मित्ताजनं पुण्यानां मध्ये वेत्यर्थः। सर्वा सुविज्ञ्ज्ञि त्रैकं रूपं पुनः संतः किं० परार्थसंपादनं० परार्थाः परार्थाः परार्थस्य संपाद
नं परार्थसंपादनमेव सद्व्रतं सत्रत्रस्थिताः परः पुनः किंवि० संतः करस्थनीरापमं करे तिष्ठतीति करस्थं। यन्नीरं जलं करस्थनीरं करस्थनीरापमं
यद्विश्वं तद्दृष्टुं शीलमेषां ते करस्थनी० पुनः किंवि० वेदाः चिरं जयंतु। चतुर्थी बहुवचनं। वेदाः प्रणुवः कवेर्गिरो जयंति। पुनः कवेर्गिरो जयंति।

किं० कवेर्गिरः सुकृतैकं० सुकृतं धर्मतत्त्वं एकं द्वितीयं भाजनं। पुनः कवेर्गिरः परार्थपरार्थानां परकार्याणां यानि संपादनानि ता
न्येव वृत्तानि तत्र तिष्ठतीत्यर्थः। पुनः किंवि० गिरः करस्थनीरापमं दीपः दृष्टं दृष्टं नीरं विदवतविश्वदर्शिनां अनवतिनीरापमं तन्नीरापमं
णा जतरं तत्र नीलो नीलमणिः अथ डर्जनगर्हामाह॥ आक्रांतवमहोपप्लवं खलमुखं डर्जनमुखं जिह्वा रसना सती विद्यमानाल्लाहशि
लाकया विद्राव्य संलक्ष्यते। किंभूता जिह्वा परगुणानवक्तुं न शक्ता न क्षमा। उत्स्वरूपमहोपप्लवं महादृषदक्रांता इवाच्यच्चाटुर्वसं सामुनि
शास्त्रे वाचं पुनः उत्स्वरूपं सातत्येन सातत्यं निरंतर्यं सततं निरंतरं तस्य भावः सातत्यं तेन जतुना लाक्षया मुद्धितेव पुनः विषयीमूर्छितेव
मूर्छा प्राप्तेव उत्प्रेक्षा। अतनुरज्जुलिः। अतनुरज्जुलिः बद्धवेत्यर्थः॥३ इहालोके० इह अस्मिन् जगति विश्वसति निश्चितं उपकारिणि पुरुषे उ
पकृतिं प्रत्युपकारं कुर्वंतः। अनेके बहवः सुधियः संति विद्यंते सततं निरंतरं यथा स्यात् देवं कथं कृतज्ञाः कृतं जानंतीति कृतज्ञाः। पुनः

नीर्तवं मूर्छा विषे। बद्धवांतनुरज्जुलिः परगुणानवक्तुं न शक्ता वाणी। जिह्वालाक्षया मुद्धितेव विस्मवसंलक्ष्यते। ३ इहा
लोके संतः सततमुपकारिणि पकृतिं कृतज्ञः कुर्वंतो जगति निवसंत्येव सुधियः। किंयंतस्तत्संतः सुकृतपरिपाकक्षणविना। वि
नाम्बार्थं येषां भवति परकृत्यव्यसनिता। ध एषोऽजलिः समर्मसज्जनोक्तो। एवं दनिंतां कुटिलप्रगुणस्वभावो। एकं नियां निरति

अहंतसंत स्ते सुधियः कियंतं कियंत्परिमाणं येषां ते कियंतः निवसंति। जगति ते कथं सुधियः स्वार्थं विना कार्यं विना परकृत्यव्यसनता परकृत्य
सनं विद्यते येषां ते परकृत्यव्यसनिनः परकृत्यव्यसनिनो भावः परकृत्यव्यसनिता भवति। पुनः किं० संतः सुकृतपरिपाक० सुकृतं पुण्यं तस्य पा
सो परिपाकः तत्र प्रणयः स्नेहः येषां ते सुकृतपरिपाकप्रणयिनः। ध शिखरिणी छंदः। एषो० एषो रंतो अजलिः सज्जनसज्जनो वेदः। यदि प्रणतिन
विधियते तदा मम कविलं दूषयिष्यति। नमस्करामि। किं० रं मंगलमुपपत्तुं तं जलिः अविवेकः खलयं कविना अविवेकहतः।
असज्जनकथमुपमीयते एनदाशंक्याह। असज्जनं नियां निंदां वेदाः यदि प्रणतिं न विधीयते। तदा मम कविलं दूषयिष्यति। एतदर्थं। किं० तौ
ते सज्जनसज्जनौ निंदां कुटिलप्रगुणः असज्जनस्य स्वभावः कुटिलः सज्जनस्य स्वभावः प्रगुणः इत्यर्थः। एकं नियां वेदाः किंविशिष्टं एकं निरसति
मोहतविरक्तावं विरसितं हतनकारणानविरक्तं तं निरसितं विरक्तावं। अनिसंहितसंनिसंधिरनिचायकारणपरकृतियावत्तदन्ता

विदग्धवृत्तिः २

खलखेरचूतं पुनः अन्यं प्रीतावंदा किं पृष्टं परं परमनिर्वृतिपात्रचूतं परमप्रकृष्टनिर्वृतिपात्रचूतं परमप्रकृष्टनिर्वृतिपात्रचूतं तत्परमनिर्वृतिपात्रचूतं ५ किं मध्ये देशीयत्वाद्यया छुमुयदिखदग्धदेशीयं यदयदिखत्सुजनः पेमितः मांसस्वीकरोति अंगीकुरुते किं पृष्टं स्वजनगुणज्ञः गुणं जानंतीति गुणज्ञः एमम माघवाद्वनेखलप्रणतो किं चायानेस्यादपि नुनस्यात् अस्मर्घः कविदृष्टांतेन दृढयति चारुचरितेन चंद्रेण सशोभनं विकसितं कुमुदं कमलं तमोभिरंधकारैः किं सा काचित्तं न वति अपि नुनं न वत्येव ॥६ अथ प्रतिपाद्यमाह गूढ स्या ॥ प्रीतिः ॥ कविब्रूते अहं विदग्धमुखमंडनं अप्रयं च प्रयं च रहितं च क्षो किं पृष्टं मुखमंडनैर्दहितार्थं दंडितार्थं कस्मे सतां प्रीतिः पुनः किं पृष्टं मुखमंडनैर्तदनुभावगतावसादं स्तं तदनुभावः किं कृत्वा गूढरचनां संत्यज्य सत्प्रकाशं पुनः किं पृष्टं प्रतिभानुरूपं यद्वक्रं वाग्भूषालंकारा यथा प्रतिभां लक्षयति अस्मन्पदमर्थयुक्तबोधविक्षयेनास्फुरंती सत्कवेर्बुद्धिप्रतिभा सर्वतामुखी पुनः प्राह नवनवोन्मेषशालिनी

विदग्धमुखमंडनः ॥

संहितविरचावं प्रीत्यां परमनिर्वृतिपात्रचूतं ॥५ किं वाऽघमंहतखलप्रणतावपि स्यात् स्वं स्वीकरोति सुजनः छुमुमां गुणज्ञः चंद्रेण चारुचरितेन विकाशितं सत् संकाचितं न वति किं कुमुदं तमोभिः ॥६ प्रीतेः सतां तदनुभावगतावसादः सत्यं गूढरचनां प्रतिभानुरूपं क्षिप्तावबोधकरणक्षममीहितार्थं वक्त्रं विदग्धमुखमंडनमप्रयं च ॥७ यद्यस्तिसत्तामध्यं स्यात् वक्त्रं मनस्तदा सुधियः ताबूलमिव गृहीत्वा विदग्धमुखमंडनं विरातः ॥८ प्रादुर्वस्तं समस्तं च द्विर्वस्तं

प्रज्ञाप्रतिभाः पुनः किं पृष्टं विदग्धपक्षिप्तावबोधकरणक्षमं क्षिप्तं च प्रबोधकरणक्षमः समर्थः क्षिप्तावबोधकरणक्षमस्तं यत्क्षईहितार्थमित्यनेन अलोकिकाशास्त्रीयं दाशस्य कवेः गूढरचनात्यागं क्षिप्तावबोधकरणक्षमत्वात्यंतुकष्टक्लिष्टदेः अप्रयं च अष्टष्टिः तत्प्रकाशः अनेन गूढ्यशब्दमर्थाद्यमलंकारमनाकुलसुपृष्टतन्नमित्यनदिष्टं अश्लीलं शब्दाः अपुन्नता अश्लीलं शास्त्रस्य शास्त्रप्रतिपादनं अमुनास्योपादयतामाह यद्यपि सुधियः यदि खत्सत्तामध्यजनितामाध्यं स्यातुं अन्यत्र वक्त्रं मनोऽस्ति मनोवर्तितं तदा विदग्धमुखमंडनं ताबूलमिव गृहीत्वा परिस्फुटं शाखाविशातप्रविशातः ॥८ अथ प्रादुर्वस्तानि गद्यानि उदेशो नाममात्रं स्यात् प्रादुर्भावः अनेन नाम्नाकदर्थाकेन उदेशः विदग्धमुखमंडनस्य प्रारंभालंकारापराख्यस्य प्रयोजनकारणं सामान्यलक्षण

२

अष्टषष्टिः दनिश्चयः इत्यर्थः ॥ इह चतुर्दशविधः परिच्छेदः प्रयोजनं वस्तु प्रज्ञातयः उक्ताः तत्राद्ये परिच्छेदे शास्त्राश्रयानवज्ञातयः वस्तु १ समस्तं २ द्विर्वस्तं ३ द्विसमस्तं ४ वस्तुसमस्तं ५ द्विर्वस्तुसमस्तं ६ द्विः समस्तवस्तुं ७ एकालापकं ८ प्रतिनिकं ९ एवं द्वितीयतुसर्वे शास्त्रगाविशातिः तत्र श्लोकदकं १ उज्ज्वि २ सालंकारं ३ सकौतुकं ४ प्रश्नोत्तरं समं ६ पृष्टप्रश्नं ७ प्रश्नोत्तरं ८ अग्रोत्तरं ९ मध्योत्तरं १० कूटितपदं ११ विषमं १२ वृत्तनामं १३ नामाख्यातं १४ तांत्रं १५ सोत्रं १६ शास्त्रीयं १७ शास्त्रजं १८ दलोत्तरं १९ वाक्योत्तरं २० एवं तृतीयपरिच्छेदे चित्रजातयः पंचदश श्लोकोत्तरं १ खंडोत्तरं २ पादोत्तरं ३ चक्रं ४ पद्मं ५ काकपदं ६ गोमूत्रिका ७

द्विः समस्तकं तथा वस्तुसमस्तं च द्विर्वस्तुकसमस्तकं ९ सद्विः समस्तवस्तुं एकालापं प्रतिनिकं लघ्वस्तदकं ओजस्विसालंकारं सकौतुकं १० प्रश्नोत्तरं समं पृष्टप्रश्नं तथोत्तरं तथा च शेषं मध्योत्तरं तथा अग्रोत्तरं मतः परं ॥११ कूटितपदं च विषमं वृत्तनामकं नामाख्यातं च तांत्रं च सोत्रं शास्त्रीयं च शास्त्रजं ॥१२ दलोत्तरं तथा वाक्योत्तरं मतः परं चक्रपादोत्तरं चक्रं पद्मं काकपदं तथा ॥१३ गोमूत्रिका सर्वतोभद्रं गतप्रत्यागतं बहुवर्धमानाक्षरं तथा हीयमानाक्षरं तथा ॥१४ शृंखलानामागपाशं चित्रं संशुद्धमेव च प्रादुलिकं तथा कूटं कालसारादिवर्णितं ॥१५ अजमारादिकं गूढं पदपादार्धगूढकं स्तुतिनिंदां तथा अर्धं सदापक्रुतिं बिंडमतं ॥१६ क्रियाकारकसंबंधगुप्तान्यां मिश्रितस्य च गुप्तं तथा समासस्य लिंगस्य वचनस्य च ॥१७ मात्राबिंदुविसर्गाणां च्युतकाणां क्षरस्य च स्थानव्यंजनयोश्चापि च्युतदत्ताक्षरं तथा ॥१८ इत्युद्देशः ॥

सर्वतोभद्रं गतप्रत्यागतं ९ वर्धमानाक्षरं १० हीयमानाक्षरं ११ शृंखला १२ नागपाशं १३ चित्रं १४ संशुद्धं १५ एवं चतुर्दश गूढजातयः अतुर्विंशतिः प्रादुलिका १ कालसारादिकृद्य २ अजमारं गूढं ३ पदगूढं ४ पादगूढं ५ अर्धगूढं ६ स्तुतिनिंदा ७ घर्घं ८ अपक्रुतिं ९ बिंडमतिं १० क्रियागुप्तं ११ कारकगुप्तं १२ संबंधगुप्तं १३ अमिश्रगुप्तं १४ समासगुप्तं १५ लिंगगुप्तं १६ वचनगुप्तं १७ मात्राच्युतकं १८ बिंदुच्युतकं १९ विसर्गच्युतकं २० अक्षरच्युतकं २१ स्थानच्युतकं २२ व्यंजनच्युतकं २३ च्युतदत्ताक्षरं २४ इति उद्देशाख्यो ॥ अथ यथोद्देशं निर्देशयति वस्तुादीनां विशेषलक्षणमाह ॥ पृष्टपदं अत्र सार्धनपदद्वयेन वस्तुलक्षणं त्रयोदशानां समस्तमेलक्षणं सर्वत्र प्रायः प्रतिज्ञातं उदाहरणद्वयं तत्र वस्तुसमस्तयोः क्रमेण उदाहरणद्वयं ॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

पदगूढं पादगूढं अर्थगूढं क्रियागुप्तं कारकगुप्तं संबंधगुप्तं प्रश्नितगुप्तं समासगुप्तं लिंगगुप्तं ॥ एवं अनुक्रमेण व्यस्तसमस्तयोर्विनागमाह।
पृष्टं। यत्रैकेनपदविनागेन पदस्यायासौ विनागसपदविनागस्तेन पदविनागेन पृष्टप्रश्नः यद्भवेत्तत्तद्विदुः कथयंति। पुनः यत्स
मुदायेनाम्नापाकेन पृच्छ्यते विदुर्विद्वांसः समसंकथयंति। पूजा॰। पूजायां पदं किं प्रोक्तं सृष्टं पूजा वाच्या कास्ति। उरः वक्षःस्थलस्य
नमस्तरहितं कामिनीर्त्तिनापुमान्। एकाक्ष यौनाम्नामालायां नाशक्तः पुरुषवाचकः सुरैति अयं पदं प्रलंबासुरविद्विषः। प्रलंबासुर
नामादित्यस्तस्य विद्विषः प्रलंबासुर ... विद्विषः। बलभद्रस्य आयुधतया ख्यातः सीराहलं सुनासीरः इति। ऐंद्रवाचकं न पृष्टं समस्त
लक्षणप्रसंगात्। एवमुत्तरमपि॥२० कोडुरादस्य कुत्सितध्वनिनामाहायकः रादयं ... सुरद्विषः नारायणस्य प्रिया स्त्रीका माल

विदग्धमुखमंडनः॥

पृष्टं पदविभागेन कवालनिवेदयद्भवेत्। तत्समस्तं समस्तं यत्समुदायेन पृच्छ्यते। १९ पूजायां किं पदं प्रोक्तं अस्त
नं कोविभूषणः। कः आयुधतया ख्यातः प्रलंबासुरविद्विषः। २० सुनासीरः। को डुरादस्य माहायः। का
प्रियाऽसुरविद्विषः। पदं पृच्छ वितर्के किं। को दंतच्छदभूषणं। २१। रामानुरागः। व्यस्तजातिः॥ अपि सविनाद्वि
जिह्वः कदापि कं याति न विकारं। विच्छिद्यमानं तनवः स्वगुणैरधिकं विराजंते। २२ मलयतरवः॥ अनिभृतकोकि
लनिस्वनमुखरितसहकारकाननः पुंसां। को भवति हृदयहारी। मधुसमयः। समस्तजातिः॥१

श्रीनारायणस्य प्रिया लक्ष्मीः। यथा माघमहाकाव्यादौ। श्रीयः पतिः श्रीपतिः। अत्र वितर्के पृष्टा वितर्के पादकं प्रोक्तं इति वितर्के
अयं पदं दंतच्छदभूषणं दंतच्छदाऽधरः तस्य भूषणं मम नकः प्रोक्तः। रागारक्तः। व्यस्तजातिः॥२१॥ अपि च अपि निश्चये न
जिह्वः सर्पिः सविनाकदापि कस्मिन्नपि विकारं कं न याति कं न गच्छति। मलयतरवः किंभूताः कस्मिन्गुणैः अधिकगुणैः विच्छिद्य
मानं तनवः अधिकं विराजंते तत्रातते। २३ उपगीतिरार्या॥ अनिभृत॥ पुंसां पुरुषाणां हृदयहारी चित्तहारी को भवति। मधुसम
यः किंभूतः कः अनिभृतकोकिलनिस्वनमुखरितसहकारकाननः। अनिभृतानां कोकिलानां निस्वनास्तैर्मुखरितानि वाचालानि कानि
नानि यत्र वसंतसमयः पुनः किंभूतः कः मधुकरकुलैः मधुकरैः भ्रमद्भिर्मुखरैः झंकारिणः कोकिलयोर्हृद्विदारणाः यत्र मधुसमयः
मधुकरझंकारकोकिलैः। ईदृग्विधो वसंतः पुंसां हृदयहारी भवतीत्यर्थः॥२३॥१॥

व्यस्तं॥ यत्पदं व्यस्तं समासमासः संगतः संमासनं गतं श्रितं पृष्टं कथितं निगीतं। अथ समस्तं कथ्यते। तत्पृष्टं द्विर्व्यस्तं द्विः सम
स्तकं प्रोच्यते॥२४ अन्यायार्थं गजानुलदानाहं पदं संगतो द्विपृष्टं द्विर्व्यस्तं समासमतं स्तुद्विः समस्तमिति। तद्यथा पदं संगसमासत
इत्येव कथं तत्पृष्टमिति चेत्तत्रित्यं सर्वं हि प्रश्नोत्तरमुच्चार्यमाणं समस्तमिव प्रतीयते। ततः पदं संगतं व्यस्तं तथा। इत्यादि समास
एवोपन्यस्तः। एवं द्विव्यस्तत्रिः समस्तादिलक्षणं उत्तरत्र क्रमेणोदाहरणं॥२४॥ वर्षा॥ वर्षासु वर्षाकालेषु कानि घनि। कालिकामघा
जालं भवति। अत्र कमलं निर्मधुकी दृग् भवति इत्यालिपगतं भ्रमरं वसुधासहितं राजा एषः कः कविः कदा भवति। कमठकल्पः कविः पु
नः चत्वारः पृष्टबुधिजनाधरणीधरनाथपुत्री। धरणीधराः पर्वताः तथा प्रासो नाथः पुत्री धरणीधरनाथपुत्री तां धरणीहिमाचलपु
त्रीं शमं चयस्व शमं त्रिणी कुरु इत्यर्थः कालिहगोरिः हरकैलाशपुत्रि अत्रास्ति जस्मनि चितां गजनाश्रयः कः स्यात्। अत्रास्ति

व्यस्तं समस्तं मघवा समासपदसंगतः। द्विः पृष्टं यत्रादवस्यात् द्विर्व्यस्तं द्विसमस्तकं। २५ वर्षासु कानि भवति निर्मधुकी
दृग् भृंगः। राजा कवित्तर्हि वसुधासहितं कं एकः। अमं चयस्व धरणीधरराजपुत्री। कोऽत्रास्ति जस्मनि चितां गजनाश्रयः स्यात्।
२५ कालिकापालिकमतः। कीदृशं वदमरुस्थलमंतं द्वारिकुत्र सति भूषणं भवतु। बूहि कांत सुभटः सकार्मुकः। की
दृशो भवति कुत्र विद्विषां। २६ अद्वारितोरणं द्विर्व्यस्तजातिः॥२। यद्विश्लिष्टसखीबत्त्वं भ्रमरावाप्तः कथं वदाजेष्टमास

जस्मनि चितं चेतं यस्य सोऽत्रास्ति जस्मनि चितां गजनस्तस्याश्रयः तद्विधः कस्यात्। कापालिकमतः कापालिकानां मतः
कापालिकमतः। कापालिकानां नरास्थिकापालं तस्मात् गुप्तितानां वनितानां मतः स्थानं कापालिमतः इत्यर्थः॥२५ कीदृशं॥ का
स्थिद्वनितां स्त्रियं प्रत्याचष्टे॥ हे कांत वद ब्रूत मरुस्थलमंतः। कीदृशं हे नितांत वारि निर्गतं वारि यस्मात्तत् निर्गतवारि निर्गतं पुनः
हे कांत ब्रूहि द्वारं गृहद्वारं कुत्र सति कस्मिन् सति भूषणं शोभा भवतु। तोरणं पुनः हे कांतः सुभटः शूरः सकार्मुकः सकामुकेन
धनुषा वर्तते इति सकार्मुकः धनुर्धरः विद्विषां राज्ञां कुत्र कीदृशो भवति। अद्वारितोऽभ्रतिविद्धः रणे युद्धे इत्यर्थः। द्विर्व्यस्तजातिः॥२६
यद्वि॥ कविः ब्रूते हे सुधियः यद्विश्लिष्टसखीबत्त्वं भ्रमरः एतादृशं वाच्यं भवति विवरालीमकुलीराः विपक्षीवरः श्लिष्टः अ
ग्रालीसखीनामकोरगदुष्टं। आलीवयस्यासध्रीचीनकुलीबत्त्वं नीकुलीजीव चित्रौषधश्च उपक्षविशाषापि इराक्षा

विदग्धवृत्तिः॥ दमाइराइलार्यदुर्ह्रं। वाग्नद्वालकारारलयामलयाश्रिवनासयाबेवयास्तधावदंत्यघोचसाचर्ण्यश्लेकारविदोजनाः।१एको
तवदत्यछेमासशोषगताइलजलाचूवः कीदृशोतवतिविरालीनकुलीराः विवरपुरं. ध्रुवुआलीनाआश्रिताः कुलीराः कर्कदा
यासुताः विवरालीनकुलीराः।२७ विश्वं॥एताकघवाचानवतिविश्वंतरविषयकुपृष्ठाप्रलंबघ्नविषयबलत्रयः ब्रीहिविषयपयकः मा
नुषवित्रांषणानरः संयतात्विषयेसंग्रामादिनादोजनातकाः विकसंतिकाः प्रफुल्लंतिकुवलयवनराजयः कुवलयवनानांनीलोत्पल
खंडानांराजयः श्रेणयः इत्यर्थः।२८। पृष्ठं॥ व्यदविनागेनयत्पृष्टंतत्समुदायनत्रवत्ततप्रश्नंउत्तयार्धप्रदर्शकंउत्तयोत्त
र्धोपकारायनीतिउत्तयार्धप्रदर्शकंबुधाः विद्वांसःतद्यस्तसमस्तविदुःकथयंतिःसर्वेमस्तेपश्चात्समस्तं।२९उदाहरणंयथाकाव्ये०

विदग्धमुखमंडनः॥ गताःस्वार्थं। कीदृशोल्पजलाचूवः॥२७ विदरांतीनकुलीराः॥ विश्वंतराप्रलंबघ्नंब्रीहिमानुषसंयतः। कघवाचा
नवंत्यात दिनांतेविकसंतिकाः।२८ कुवलयवनराजयः द्विःसमस्तजातिः।३ पृष्टपदविनागेनसमुदायनयंद्ध
वेत। विदुर्यस्तंसमस्तंतदुत्तयार्धप्रदर्शकं।२९ काप्रियेणरहितावरांगना धात्रिकेनतनयेनविदिता। कीदृशीनपुरुषेणपक्षिणा बंधनं समजिलक्ष्यतेसदा।३० नाकुंतलाचरतनु। कीदृशंहृदयदारिकूजितं। कीदृशंसखायशसिनृपातमंतः। कंस्तवास्तिविपत्नेनयाकुलः। कीदृशंश्वनंनवत्रिशाकरः।३१ कलंकविरहितः। द्विःसमस्तजातिः।

कावरांगनाकास्त्रीप्रियेणरहितापतिनारहितः। गृहिकनतनयेनकनपुत्रेणकृत्वानंदिताहर्षिताजायतेनाकुंतलाचरतनसकुंत
लामुनिनयानरतनानंदिताध्रुतसदानिरंतरंपक्षिणांविहंगमानांकीदृशंबंधनंसमजिलक्ष्यतेसकुंतलाचरतनस
कुंतलानांपक्षिणांलाभप्राप्तोरतपत्रकुंतलातनवधकानतिबंधनमजिलक्ष्यतइत्यर्थः। कीदृशंहृदयदारिकूजितंकीदृशं
नवति। कलमनोहरंरूपातराज्ञःनासिविषयकःसखामित्रंमघःकश्चितः। कविलोकोत्तरवर्णनानिपुणः पुनःहरराजनवत्तरतः
विपत्नेवनेनयाकुलःनयेनाकुलःनयाकुलःकास्तिकाविद्यातश्चहितःशत्रुःहरराजनवदनिशाकरश्चंद्रः कीदृशोनवखंडा कीद
शोनवतिकलंकविरहितः कलंकनांकनविरहितःकलंकनविरहितस्तुकः चंद्रोनस्यात्सकलंकइत्यर्थः।३१

द्विर्व्य०॥ यत्पृष्टंद्विर्व्यस्तमवसंतसमुदायनयंनवत्तवत्तादवूत्रश्नंद्विर्व्यस्तकसमस्तकंद्विवेलंसमस्ततदनुसमस्तंत्रिधानिनंकथितं।३२
कोशंप॥ शांतार्बलयोकोहिसप्योधरःनपयःधरंनीतिःपयोधरःकःनाभुमानुकीदृक्राजापरस्पत्रशोवशपत्तामेतिहतनयःहत
तंगतःनयःन्यायमार्गोयस्मात्सहतनयश्चहतनीतिः।उरगपतिंसंबोधयवहुःअवसातिनामामंत्रस्वरहहीनामिनोऽहीनसमामंत्रणोरहि
हीनवपुनःविजयीजिष्णुःकीदृगत्रवतहहतनयःनहतोनयोनीतिर्यस्यासोहतनयःकृतोचारःस्फुटंनियतःहकोतवदुर्योधनोकी
दृगनत्रवतहहीनाहतनयानत्रवतनहीनहंसीयस्यसःहीनाहतःतस्यतनयोनत्रवतिकिंतुहीनाहतनयःहीनाहोधीधृतराष्ट्रः
तस्यपुत्रइत्यर्थः।३३ कोमोहायपडुराश्वरस्यकुत्सितधनिनःमोहायकःविहितःराद्रवंगुरुसंबोधनीयःदेवाचार्यःकथमामंत्रणयः
हेजीवेति। कोलोकलयुगधात्रांतुविविरलंकःसन्सुजनासुजनःविरलाकलौशातश्चकएवनघनःनूतनमेघःकीदृक्किंवत्रवति।

द्विर्व्यस्तमेवसंतृष्टंसमुदायनयंनवत्तवत्रिधानिनुंनादवोक्तंद्विर्व्यस्तकसमस्तकं।३२ कोशंकरस्यवलयावर्षयोधरः
कः। कीदृगपरस्यनियतंनवत्रमेतिनूयः। संबोधयारगपतिंविजयीचकीदृक्। उर्योधनोनहितवद्वदकीदृशश्च।३३ अ
हीनाहतनयः॥ कोमोहायडुरीश्वरस्यविदितःसंबोधनीयोगुरुः। कोधीआविरलःकलौनवघनःकिंवत्रकीदृग्द्वि
जः। कोलरवाचचनंत्रवंडदतिनायंडुरवायकीदृग्खलः। कोविद्याधिपतिर्मनोत्रवसमोमूर्खोनवान्कीदृशः।३४
राजीवसन्निनवदनः। द्विर्व्यस्तसमस्तजातिः। द्विःसमस्तयदा

नवतदस्तिवतक्षमस्तात्द्विजाद्वोवारोजातइतिद्विमातुर्गर्भयआजातःब्राह्मणः
कीदृगनत्रवतिकीदृशोनत्रवतिअनःनत्रवतिनश्चःविष्णुर्यस्याध्ययस्यभयतयाधसोऽनःहनोनत्रवतिस्मयुक्तोनवतिऽतिशयंलरवावचनं
किंत्रवतराजाश्रणिलक्षवे स्फुटेरकारलयारेकारखलःदुर्जनःडःखायाकष्टायकीदृग्स्यात्कीदृशोत्रवतिवसन्समीपेतिष्ठन्विघ्न
धिपतिकःइत्रवदनःइत्रवदनोगणाधिपतिर्गणेशत्रवान्मूर्खोमनोत्रवसमःमनोनवतुल्यःकीदृग्राजावस्यपद्मस्यसन्निनंतुल्यंवद
नंमुखंयस्यसराजीवसन्निनवदनः।३४। द्विःसप०॥ यदायस्मिंपस्तावेपुनःनूयःद्विःसमस्तंव्यस्तकनपृष्टंत्रवत्ततत्रश्नंमि
तिः प्रश्नविद्भिः द्विःसमस्तकव्यस्तकंकथितंप्रोक्तं।३५। उदाहरणंयथा। कीदृग्॥ सुष्ठुराड्सोजनराड्समस्तालोकःकीदृग्नद्भुत।

DR BHAU DAJI

कीदृशो भवति। विधुरविरहितः विक्रुरिः कष्टैः अन्यच्च व्यसनैर्विरहितः विधुरहितः इह जगति विश्वे अंधकारहन्तुः कालः समयः का विदितः कः कथितः विक्रुरविक्रुश्च इन्दुः रविः सूर्यः तान्यां विरहितः अमावास्यां विना वरी समयः कुमुदवनस्य पद्मवनस्य प्रियान् कः कीदृशः विधुश्चंद्रः इह कांतत्वं चात्र वृत्तं रात्रुं यदुक्तं नाशजं रात्रौ रात्रुं रसा कानि हंति अकिंमघः मद्रकः इत्यर्थः त्वया कः जितः अहितः अहितश्च रात्रुः इत्यर्थः। अकिंमघः निर्गदितोऽस्मिन् अनेकार्थे यथा। अपि रात्रौ रवौ मेघे पर्वते वनिगर्थे न्याये तुल्ये विशेषे काव्ये दंभे चित्रे च कल्कवाक् ॥३६॥ संग्राहः। इह कांतत्वं यात्र वता संग्रामे युद्धास्फुरदंशा, नाखण्डनकहताः कनिर्द्धोदिताः नराः पुरुषाः अनन्यकरणीय गन्ताः हताः द्वितीयार्थः निरये नरके नरस्य पुरुषस्य डः खं कष्टं कुर्युः कुर्वंति नरकारणवः नरस्य रेणवो धूलयः

विदग्धमुखमंडनः॥ दृष्टं व्यस्तकं पुनर्नेत्रवत् तद्द्विः समस्तकं व्यस्तं कथितं प्रश्नपंक्तिः। ३५ कीदृक् सकलजनो नेत्रवत् सुराङ्गः कः कालो विदितः इह अंधकारहन्तुः। कः प्रियान् कुमुदवनस्य कानि हंति। त्रयं वदं रात्रौ रसा जितस्त्वया कः। ३६ विधुरविरहितः। संग्रामे स्फुरदसिना त्वया हताः कं कं डः खं बत निरये नरस्य कुर्युः। कस्मिन् नुद्भवति कदापि नेव लोमाः। जाताः कं जगति महाल्पघुत्वजाजः। ३७ नरकारणवः। द्विः समस्तव्यस्तजातिः। एकश्रुता वल्लायत्रनिन्नार्थप्रतिपादकं। प्रान्तदं द्विः समस्तस्य तमःकालापकं विदुः। ३८ कीदृशी नरकचूरनेकशः। रसव्यंतं परमस्यापकर्मभिः

×एक०×

नरकारणवः डः खं कुर्वंति। एवेति निश्चयेन. लोमजाताः रामाकचाः कस्मिन् उद्भवति। नोत्पद्यंते नरकारः। नरस्य कारहास्मिन् नरके शाः नभवंति इत्यर्थः। जगति विश्वे महाल्पघुत्वजाजः। काणवः परमाणवः इत्यर्थः। ३७॥ एकश्रुता एकया तुल्याकारया शाब्द्या श्रुत्या कर्णेन नयन्त्रजिन्नत्रवो वाच्यवाचकं तदकालापं विदुः एकापस्तं एकालापं विदुः किं पृष्टं एकालापं द्विः समस्तस्य . तेदं द्विः समस्तादः स्पर्शतदः। ३८। उदाहरणं यथा। कीदृ०॥ निरयचूर्नेरकचूर्णिः अनेकशबद्दशः परमाणापकर्मभिः प्रकृष्टपापकारकैः शायतकीदृशी भवति। नरकयात्रं रचितानर . . . कपालैर्निरयैः . . . कैः दविः रचिता संछन्ना इत्यर्थः पालयः रक्षणं च पुनः प्रेतराक्षसपिशाचासविताः प्रेतो . . . रसा . . . पिशाचा . . . पृथ्वी . . . तिः सविताः पितृकाननस्थला। श्मशानस्थली कीदृशी भवति।

कीदृशी शोभतो नरकपालरचितनराणां मनुष्याणां कपालैः चिताऽस्थितिः रचिता इत्यर्थः राऽग्निस्तन्नवविशिष्टा रचिता चितायां वसतश्च। ३९ कशार० ॥ कशारद्रुमतल्लेषु मत्तकुंजरउन्मत्तद्विपः निश्चलमन्न कीदृशो भवति दानवकुलत्रमरहितः दानेन वकुलः त्रमराणां कशारा त्वीनां हितः प्रियः वा यत् अर्जुनः पार्थः समेति संग्रामे शिवं रुद्रलक्षणं तत्वतः निश्चयात् कीदृशोऽभवत् अर्जुनः दानवकुलत्रमरहितः दानवकुलानां या सो त्रमरहितः दानवकुलत्रमरहितः दैत्यो घत्रात्मारहित इत्यर्थः। ४० शाह्वा० ॥ तत्प्रतिनिकं प्रोच्यते यत् शाह्वार्थे लिंगवचने यस्मिन् कृते तत्प्रतिनिकं भवति चाथवा समस्तः कृते तत्प्रतिनिकं भवति। च पुनः विनक्त्या तिन्नं भवति तत् प्रतिनिकं प्रोच्यते। प्रतिश्रुतस्य नानात्वं भजते स्म स्वयमेवेति कर्मकर्तरि कर्मणि वा प्रतिनिकं च विनक्त्या श्रितत्वात् क्वचनस्य पाग् वित्तक्लिन्नमुदाहरिष्यति तत्रोक्वचनस्य प्रतिनिकं च चतुष्कमद्वोनगजयात्। ४१ उदाहरणं यथा। निर्जितः। निर्जिताः सकलाः

प्रेतराक्षसपि, शाचासविताः कीदृशी च पितृकाननस्थली॥ ३९ नरकपालरचिताः कशरद्रुमतल्लेषु निश्चलः कीदृशो भवति मत्तकुंजरः। तत्वतः शिवमेव स्थलक्षणं रंजनः समेति कीदृशो भवत्। ४० दानवकुलत्रमरहितः। एकालापकजातिः॥ शाह्वार्थलिंगवचने यस्मिन् यथा समस्तकैः। वित्तक्लिन्नं प्रतिनिकं यत् तत्प्रतिनिकमुच्यते। ४१ निर्जितसकलारातिः पृच्छति। कोऽनिलः कामृत्योर्नयमूर्छति। मेघात्पयः कृतरुचिरशायाः। किं तिमिरहृदयकारि निशायाः॥ ४२ विधुतारातजः। विहगपतिः कं हतवान्

समग्राऽरातयः शत्रवो यत्र नासो निर्जिताराति कश्चिन्नरः पृच्छति किं पृच्छति यं पृच्छति स वा त्वं पृष्टो भवति।

सरवामंत्रणीयो भवति हे विधुतारात . . . विधिना धूर्ति ताऽरातयः शत्रवो यत्र नासो तस्यामंत्रणं क्रियते हे घ कं पितृशत्रो हे विधुतारात मृत्योर्यमस्य नयं करः नश्छलकः नवं छति जनजायते जन्मरहितः मात्कगतः नयं नश्छति इत्यर्थः निशायाः रात्रेः तिमिरहृदयकारि कं स्यात् विधुतारातजः विधुः श्रेष्ठः तारा नक्षत्राणि तासां तजः किं पृष्टायां रात्रायां मेघात् पयः मेघापगमे नविहितमनोमयूष्टायाऽत्र विधुतेऽरातिजः विधुतारातजः इति शाह्वार्थपुंस्त्रीनपुंसकलिंगानां स्वदः ॥४२॥ विहगपतिः॥ विहंगमानां पतिः पक्षिणां पतिर्विहंगपतिर्गरुडः कं हतवान् शत्रुं हतवान् अहिसर्पं न महितं नमस्कृतं हे धीमन् तत्रसुधीः वदश्च विश्वकविनां किं विदितं अयो

लोहं यादःपतिर्यावसां मत्स्यर्दीनां पतिसमुद्रः नयकृत्कीदृग्भवति मकरमयः दयः सर्पाः मकराः मत्स्याः तैर्मयः हिमकु
रमयः हिमशब्दार्थं पुंस्त्रीनपुंसलिंगानां नदः ॥४३॥ अनुकूलविधायिदेवतः विजयी नृपः राजा ननु निश्चितं कीदृशः स्यात् कीदृशो
भवति कुलवर्द्धितः कुसालनक्षेमेन पुण्येन वर्द्धितः जानकी सीता विरहिण्यपि वने उद्यानेनिवसन्ती प्रविसन्ती मुदा हर्षेकृतः कस्मा
द दधि धृतवती कुमलवर्द्धितः कुसूलवायाः उच्चस्याः सदृशाकाशात् मुदमादधो उच्चशब्दार्थं प्रथमा पंचमी वित्तक्लिन्नदः ४४
कुसुमं लोगिनः सर्प्पीनाकतः स्वागात् कुसुमं पुष्पं एतत्तत्प्रत्यक्षाप्य। एकं तवदं तल्लोगिनः कस्मै स्पृहयंति कस्मै वा छंति। सुरत
रवसुरानां ... देवानां तरुः सुरतरुस्तस्मै वृक्षाय स्पृहयंति। चक्षुश्रवसां देववृक्षाय स्पृहयंति। सुशिक्षिता सुष्ठु शिक्षिता वरांग

किं तं कीदृगं भवति पुरं जनमहितं। किं कविनं विदिं धीमतां। यादःपतिरपि कीदृगं भवति। मकरमयः॥
प्रलिन्नक्कं॥ शब्दार्थं लिंगलिंगजातिः॥ अनुकूलविधायिदेवतो। विजयी स्यान्नृपः। नु कीदृशो नृपः। विरहिण्यपि
जानकी वने। निवसन्ती मुदमादधो कुतः॥४४ कुशलवर्द्धितः॥ कुसुमं एतदेव नाकतां वदं कस्मै स्पृहयंति जो
गिनः। अधिगम्य रतं वरांगना। क्व नु यत्र कुरुते सुशिक्षिता॥४५ सुरतरवा। शब्दार्थं लिंगवित्तक्लिन्नं। कामुज्ज
हार हरिर्बुधिमध्यमग्रां। कीदृग्भुतं भवति निर्मलमानसानां। आमंत्रयस्व वनमग्निशिखावलीढं। तच्चापि कोद
हरितं मदयंति मृगान्। षट्कुंदमकरदबिंदवः॥ वसति

नास्त्रीरत्नसंलोगं अधिगम्य प्राप्य नुश्रुतिवितर्क्ये यत्र प्रश्नं कुरुते।
सुरतरवे सुरतस्य मोहनस्मरवेक्षणे तिसुरतरावे अत्र शब्दार्थं सप्तमी चतुर्थी वित्तक्लिन्नो नदः॥४५ कामुपः हरिर्नारायणः उ
बुधिमध्यमग्रां अबुधिमध्यं बुद्धतां कां उज्जहार कुशब्दो निर्मलमानसानां निर्मलचेतसां पुरुषाणां शास्त्रं कीदृग्भवति। दमकर
उपसमकारकं अग्निशिखावलीढं अग्निज्वालाव्याप्तं वनमाकृयत्र आमंत्रयस्वाह। दविन्हे चान्यत् तद्वनं कोदहति दवः मृगान्
षट्पदान् कामुद्यंति। कुंदमकरंदबिंदवः कुंदस्य मकरंदबिंदवः कुंदमकरंदबिंदवः अत्र शब्दार्थं प्रथमैकवचनं
वनं नदः॥४६॥ वसति॥ सरा कुंदसंतति सुरीरुहाणां कमलानां संतत्या कुत्र वसति केजलपानीतरंगिरोरुहानां
कमलानां संतति कुत्र वसति॥

कमस्तकं यदुक्तं सिदलकार्थं नाम्नामूर्द्धि विज्ञे जलकार्यसुरेद्धस्त्रणमारुतकामकालसुवर्णचिकः शब्दो श्रवणे ध्वनि।
एतमुस्वानेषुकः शब्दार्थयुज्यतां दिनकृतः दिनकरात्तिं तिदिनकृत्तस्य दिनकृतः श्रीसूर्यस्य तिमिरछिदः ननु निश्चितं कि कि
रणोत्करः पवनतनूजसपत्नरणोत्सुकं पुरुषं आद्वयाः अंजनेयस्य पवनतनूजः सर्प्पः तेषां सपत्नः केकिनो मयूरास्तेषां रणो
युद्धं उत्सुकः पवनतनूजसपत्नरणोत्सुकं तं पुरुषं आद्वयाः केकिरणोत्करः जगतां प्रियः अनिष्टः करादृ अंदशब्दार्थमा
द्वकवचनं तिन्नः॥४७ कीदृग्। याम्यगृहं यस्य मस्य दं गृहं याम्यगृहं तस्य गृहं धरमं कीदृग्भवति। हारा विहारं तिरा शब्दः
यत्र तत्र हारा विजनानां लोकानां तस्तरणो त्राणं काः नावः ब्रह्मा नुश्रुतिवितर्कमुक्ता कलापैः पृष्टे सति यं कं गतं तत्र
षा सोना कथं तमुक्ता कलापैः इति पृष्टे सति उत्तरं किं हारा विना वः हारा वो युष्मान् विना न भवति इ सर्वं। शब्दार्थं लिं

कुत्र सरा रुहसंतति। दिनकृतो नतु कं तिमिरछिदः। पवनतनूजसपत्नरणोद्यतं। पुरुषमाद्वयं कं जगतः प्रियः॥४७ के
किरणोत्करः॥ शब्दार्थं वचनं तिन्नः। कीदृग् गृहं याम्यगृहं गतस्य। कं स्त्रीणां मंत्रस्तरणं जमानां। नृणां नतं
कथं नु पृष्टं मुक्ताकलापैः तिं चात्तरं किं॥४८ हारा विना वः शब्दार्थं लिंगप्रथमाद्वितीयाविनक्लिन्नं॥ कव
यो वदं कुत्र कीदृशाः। कविनं किं विदितं समततः। अधुना नवविरियाषितं। हृदि तापः प्रबलो विहायकाः॥४९ गि
रिसारमुखा मुखा॥ शब्दार्थं पुंस्त्रीलिंगप्रथमाद्वितीयाविनक्लिन्नं॥ एघात्यायं भवति किं सुतगावगाहं। कां वा वि

गप्रथमाद्वितीयाविनक्लिन्नं॥४८ कवयो॥ एकं नवदकवयो विद्वांसः कुचकुदृशाः भवंति गिरिसारमुखाः गिरां वाणां विषये सारं
उत्कृष्टमुखं येषां ते गिरिसारमुखाः समंततः सर्वत्र कविनं विदितं गिरीणां सारं गिरीसारं एतादृं धुनाऽदानीं एतराजन् नवविरि
याषितां तद्विरिस्त्रीणां हृदये प्रबलतापः काः विहायउषाः रात्रीं कं विदितं उषाः स्मालोः रात्रिं विहाय न कोपि शब्दार्थं पुंस्त्री
लिंगप्रथमाद्वितीयाविनक्लिन्नं॥४९ एघात्यायं सुतगावगाहं किं भवति। सरस्तटागः चारणमहत्रवपारा
धवा कविं वयति जरारणे संग्रामे हृदयं विजयं रारुहं ... जयः स्मरवकुस्तुनगास्मरविकारिस्मितं यद्वक्रते

विदग्धवृत्तिः।

नसुगाः स्मरवक्त्रसुनगाः तरणेः रवः श्रीसूर्यसुवना निकाः सुमाराजराजयः सराजानोपद्मानां राजयः पद्मानां यः सराजराजयः
राज्ञार्घलिंगत्रयेकवचनलिंगे ५० पृच्छति ॥ चमंबानमधुमघनः वाराणः इर्वशिरारुहः कश्चाघत्वाष्टारुहकेशारुहशिराजख
लुनिश्चितं तुविष्टघ्नोवपलः विदितः चापल्यनकः प्रसिद्धः वलोकाः वानरः मधुदैत्यं मघ्नाति मधुमघनं कृष्णप्रतिशिरारुह
पृच्छति रुहकशवनं नुनिश्चितं गविजल्पयानतयाको गदिताः लोकाः नावः वेमाः राज्ञार्घपुंस्त्रीलिंगेकबहुवचनलिंगे ॥ ४१ ॥
मलयस्य मलयाद्रेः चूः वसुधा कीदृशी नलवति विपन्नगा विगतसर्पा नलवत् इह अस्मिन् जगति कुचस्तनकः नद्वेन लिंगेन पु

विदग्धमुखमंडनः॥

मं बयति वारणमघवत्रणाः दुर्वारवीर्यवित्तवस्मरणे नलवकः कः स्मरवक्त्रसुनगाः स्तरणेः पत्नालिः ५० सराजराजयः
राज्ञार्घलिंगत्रयेकबहुवचनलिंगे ॥ पृच्छति शिरसिरुहं मधुमघनं मधुमघनस्तं शिरसिरुहं वाकः खलु च
पलतया नविविदितः कानुनुयानतया गविविदिता ॥ ५१ ॥ केशवलोकाः राज्ञार्घपुंस्त्रीलिंगेकबहुवचनलिंगे ॥ नल
वानि मलयस्य कीदृशी चूः कइह कुचे नद्वेन लिंगे कः गता श्रीः नलवदरि निवाहषु का स्तिनित्यं बलमघनेन विपद्भक्ष
यि कथां ॥ ५२ ॥ विपन्नगानां राज्ञार्घद्वितीयाषष्ठीविलक्षो कवचनबहुवचनलिंगे समयं मिहवदति कं निशीथं
शमयति कान् वदवारिवाहवृदं वितरति जगतां मनस्सु कीदृक् मुदमतिमात्रमयं महातमागः ५३ अरविंदवान्

मान्श्रीकं गताअविलुप्तवदरिनिवाहषुबदरिसमूहेषु कास्तिविपत्आयत्कष्टं वा बलमघनेन बलं दैत्यं मघ्नातीति बलमघन
स्तेन बलमघनेन मघवता इंद्रेण नित्यं विपत्कष्टं कथं विक्षयिनगानां पर्वतानां इत्यर्थः राज्ञार्घद्वितीयाषष्ठीविलक्षो बहुव
चनलिंगे ॥ ५२ ॥ समय ॥ इहास्मिन् जगति निशीथं रात्रिसमयं किं वदति अरविंदविरहितं निःसूर्यं रुहकानवदवारिवाहवृ
दं मघवृंदं कान् समयति दवान्दावानलान् कीदृगतमागः अरः सदा निरंतरं अतिमात्रमयं जगतां विश्वत्रयाणां मनस्सु
वितरति ॥ अरविंदवान् पद्मवान् इति राज्ञार्घद्वितीयाषष्ठीबहुवचनलिंगे ॥ ५३ ॥ कीदृ ॥
समति युद्धसंग्रामं कीदृशं बलसैन्यं शत्रुनिहंति अलिनवविघातनीयस्य तदलिय रहितं विष्णोः नारायणस्य मनसि
वित्त ॥

मुदं हर्षं सदा निरंतरं कातनोति मानवदाः सच्छरधिमुखं नगरमुखं तत्र किं तिगद्यात अलिषु इत्यसिः सरिरहितमनिषु अपमानापंचान्वि
मरणैः समं दृशकेषु नवति अतिमानिषु अतिमानोस्तुषा तेषु तेषु अतिमानिषु साहंकारिषु इत्यर्थः राज्ञार्घलिंगप्रथमासप्तमीविलक्षि
एकवचनलिंगे ॥ ५४ ॥ घनसमय ॥ मेघानां कीदृक् दुर्दिनं मयूरपुनेत्रनाकं वसात् समुत्सुक हमुदा वर्तते इति समुदस्तेषु समात्सु
हर्षेषु घनात् मघात् किं पतितं कंजलं घनसमए कस्य गमनं नवति मनसः सकटस्य पुनः घनसमए मानसगमनं प्रति हंसाः कीदृशा
नवति समुत्सुकमनसः सात्कंठितमनसः इति राज्ञार्घपुन्नपुंसकसप्तमीप्रथमाषष्ठीबहुवचनएकवचनलिंगे घनसमए
घनसमये इति प्रश्नं ५५ अर्थ ॥ कचन सुकुमारधियः कचनविशेसः अर्थमात्रिकात्तादनलिंगे बध्नंति चपुनः मत्तलिंगे

राज्ञार्घद्वितीयाप्रथमाविलक्षिएकबहुवचनलिंगे कीदृशं समिति बलं निहंति शत्रुं विष्णोः कामनसि मुदं सदा तनो
ति नुछं सच्छरधिमुखं नगरं तं किं पंचत्वं मतं मयमानं एव कषु ५४ अतिमानिषु ॥ राज्ञार्घलिंगप्रथमासप्तमीएकब
हुवचनलिंगे घनसमए रोखिषु स्पा नृत्यं कीदृशं किं घनात् पतति कस्य गमनं मानसागमनं प्रति कीदृशा हंसाः
५५ समुत्सुकमनसः राज्ञार्घपुन्नपुंसकसप्तमीप्रथमाषष्ठीएकबहुवचनलिंगे प्रलिंगकजाति अर्थमात्रिकात्त
दनलिंगे बध्नंति कचन सुकुमारधियस्तत्र विदग्धनादृतं यथा ५६ आनंदयति कात्यर्थं सज्जनान्येव चूत
लं प्रबोधयति पद्मानि तमांसि च निहंति कः ५७ मित्रोदयः ॥ अटवी कीदृशी प्राप्या दुर्ग्रमा नवति प्रियः प्रिय

यथा अन्यप्रकारेण विदग्धेन नादृतनादरितं ५६ कः ॥ दाहरणं यथा आनंद ॥ चूतलएव निश्चएव इत्यर्थः सज्जनान् कः आ
नंदयति मित्रोदयः मित्रस्य उदयः खरकरुदयः पद्मानि कमलानि कः प्रबोधयति मित्रोदयः मित्रः सूर्यः तस्य उदयः उद्ग
मः च पुनः तमांसि कः निहंति मित्रोदयः सूर्योदयः यथा अनेकार्थे मित्रो जानुः सुहृन्मित्रमित्यर्थः ५७ अटवी ॥ दुर्ग
प्रियः दुर्ग्रमा अटवी प्राप्या बाहुल्यनकीदृशी नवति मदनवती मदनो रुष्यत्तेजा विद्यते यस्यां सा मदनवती प्रियस्य
वल्लभस्य कांता स्त्री कीदृशी सुरतोत्सवसंजाता सुरतनाम्नि मदनवती मदनः कामो विद्यते यस्यां सा मदनवती।

सुरद्रुतोकस्पतिनजायतेगमनंगतिः।स्त्रिचाप्रश्नकोविदेः२प्रश्नयेमितिः३वक्त्रंनिश्चितंशास्त्रार्थेशास्त्रस्यार्थेशास्त्रार्थेस्त्रिनो
कर्त्तरोविषयश्चितःविद्वांसःलिंगादिषुयद्वाशक्तिस्तदंशाहुःकथयंतियत्तिद्यतपुंस्त्रिंगाःस्त्रीलिंगनपुंसलिंगादिषुनेदं
कथयंतीपएइतिविदग्धमुखमंडनेप्रथमपरिच्छेदःस्यादवूर्त्तिः१॥ विशाषण०॥ यत्रयस्मिन्प्रश्नेविशाषणविधी
यतेचपुनःविशाष्यंविधीयतेतंप्रश्नप्रश्नविदःप्रश्नज्ञातारः [illegible] यद्याप्यनप्रका [illegible] रणस्यद्यातद
कंआहुकथयंति।यत्तिद्यातत्तत्तद्वेविशाष्यंप्यनतिद्यतत्तदनेदकंविशाषणमित्यर्थः।यद्येतदारुणंआह॥की०

स्पंकीदृशींकांतांवितनोतिरत्नांसर्वे५८मदनवतीं।स्त्रिचांवेवर्णंकर्त्तरोशास्त्रार्थेप्रश्नकोविदेः।लिंगादिषुयद्या
शक्तिस्तदमोहविपश्चितः।५९इतिविदग्धमुखमंडनेप्रथमपरिच्छेदः१॥ विशाषणंविशाष्यंचयत्रप्रश्नेविधी
यतेतत्तद्यत्तदकमोहस्तंप्रश्नंप्रश्नविदोयद्या।१।कीदृक्किंस्वान्मत्स्यानांहितंस्वच्छांविहारिणांगुणैःपरयामे
त्यर्थ्यमादरतंकीदृशःपुमान्।२विमत्सरः॥ अगस्त्यनपयोराशेःकियत्किंपीतंमुनिः।त्वयाविरिकुलवीरसमरंकी
दृशंकृतं।३सकलंकेतत्तद्यनिदजातिः॥ दीर्घवृत्तनंयत्पृष्टंमुत्तरंकियदंकरंतदोजस्वीतिविख्यातमूर्जितंवति
किंचन।४।कामिन्योस्तनभारमंथरगतेस्त्रीलाचलच्चक्षुषः।कंदर्पैकविलासनित्यवसतेःकीदृग्पुमान्वक्षनः।

स्वच्छाविहारिणांस्वच्छाविहारणशीलानांमत्स्यानांकीदृगहितंजीवंकिंनस्यात्विमत्सरावयःपक्षिणःसंतयत्रतत्रविमत्सरः
तमागःपरेषांगुणेःअत्यर्थंकीदृशःपुमान्मादरतविमत्सरःविगतोमत्सरोयस्मात्सविमत्सरःपरगुणेषुसहिष्णुर्नायस्यसवि
मत्सरः।२त्वचेत्रेवधंविजानीयान्नाघ्रेजातेविरसंतथा।वेदनानिगृहंवेद्यंसमयातंतुमेमुनेः।३इतिवचनात्। अग०॥ पयोरा
शेःसमुद्रस्यअगस्त्यनऋषिणाकियत्किंपीतंअन्यच्चमुक्तंकिंसकलंकंजलंसकलंकंसर्वंपीतंपश्चात्समग्रंकंजलं
उषितंहेवीरहेसुभटत्वयाचवतावरिकुलंशत्रुकुलंरणेसंग्रामेकीदृशंकृतंसकलंकंसहकलंकेनदोषेणवर्त्तते
यत्तत्सकलंकाइ [illegible] दीर्घ०॥यत्प्र [illegible] दीर्घवृत्तनंपृष्टंपाद्यनपृष्टंनवतितत्प्रश्नंउज्ज
स्वीतिविख्यातंकथितं॥

किंचप्रश्नंयदस्तरंकियंतिअक्षराणिकियन्मितानिअक्षराणियत्रतत्कियंकरंउत्तरंनवतिस्तोकाक्षरंप्रश्नाक्षरंनवति।कुवचन
प्रश्नविदःऊर्जितंवतप्रश्नंइतिकथयंति।४उदाहरणंयद्या॥ कामिन्यो०॥ कामिन्यास्त्रियःकीदृक्पुमान्वक्षनोनवतिसम
रतःसमरतयस्यससमरतः।समकालद्वावास्त्रियासहदृग्विक्षेनरःकामिन्याःवक्षनोनवति।५किं०।पीनयोःकामिन्याःस्तन
भारमंथरगतेःस्तनयोर्भारेणमंथरासलीलागतिर्यस्यासास्तनभारमंथरगतपुनःकिं०पीनयोःलीलालसच्चक्षुषःलीलेनेर्षा
लसतीदृशीदीप्यमानेचक्षुषीयस्याःसातस्याःलीलालसच्चक्षुषःकिंभूतायाःस्त्रियःकंदर्पे०।कंदर्पस्यकामस्यैकाःद्वितीया
याविलासार्थंनित्यावसतिरिववसतिस्तस्याःकंदर्पे०।वसातहराजन्नतनवत्रयःत्रयवःजीवार्थिनःकुतःकस्मात्रियांति
समरतःसंग्रामात्।किं०पृष्टाःरयःरहलाकृष्टाःरहलयालीलयाआकृष्टाःव्यकृपाणसतिःपातितानिगजानांअनीकानिकटका

रहलाकृष्टकृपाणपातितगजानीकानांकुतःस्तरयःस्त्रासायांसविमुक्तकंठकुहरानिर्यांतिजीवार्थिनः।५समरतः॥
दैत्यारातिरसौबभूवरारहवपुषांकामुंजहारांबुधेःकारूपंविनिहंतिकोमधुवधूविध्वंसदीक्षागुरुः।स्वच्छंदंनव
सच्चकीकवलनैःपंपासरोमज्जनैःकंविंध्याद्रिवनंवसंतिमृगकीर्तिरामस्थिताःदृकुंजराःउज्जस्वि
जाति।उपमानाद्यलंकारोबहुधापरिकीर्तितःयत्रनकथातसार्द्धसालंकारंतदुच्यतेपंकल्याणवाक्वच

निर्यास्त्रारहलाकृष्टकृपाणपातितगजानीका०रयःत्रासायांनयषदविमोक्षेमुक्तकंठविवराः५दैत्या०॥असौदैत्यारातिः
दनुजारिर्नारायणःवरारहवपुषांकालवारारणयद्यावंपुकथायांकालःकुतोपागताःकालत्राहस्तकरवाचीकालत्र
रीरणकांउज्जहारकस्मात्तत्रबुधःसमुद्रात्कृष्टंरूपंलावण्यंकविनहंति।कांविमंचयति।जरावयाहानिःमधुविध्वंसदी
क्षागुरुःआचार्यःकःअःविष्णुःनारायणविंध्याद्रिवनंकीर्तिरामस्थिताःतिपद्यास्यात्कवसंतिकेनिवसंतिकुंजराः।
गजाःकेःदृनृत्तिस्वच्छंदानवसच्चकीकवलनैःनवानिनूतनानिपद्मकाःकवलनानितैःनाकवलंग्रासंकीकवल
नैःपंपासरसियानिमज्जनानितैःपंपा०किंष्टविंध्याद्रिवनंनिमानयोग्यंदृ।उपमानाद्यलंकारः।बहुधाबहुप्रकारेणपरिकी
र्तितःकथितःयत्प्रश्नेतत्रउपमानाद्यलंकारेणसार्द्धंसमंकथ्यतेतदलंकारमितिप्राच्यतेकथ्यते।७कल्याण०॥ दृकानवदत्वेलेमेव

कल्याणवाक्कल्याणवाक्वाणीयस्य सर्वमिव यद्वा कल्याणं वाक् तद्वत्त्वमिव कल्याणवाक् कल्याणं वक्ति यत् तत् कल्याणवाक् । अत्र अस्मिन्
किं पदं त्रोक्तं तद्वदत्रासुरवैपुनः रहकान्तवदत्वमिव परितोषकारीत्वमिव सन्तोषकारीकः वदकस्य सद्रूपातः त्रौतन राज्ञः करापि परि
तोषकारीत्वं वर्तीयपरिसामस्त्यकन्तोषकारीत्वं वर्तीति परितोषकारी पुनः रहकान्तवदसदा सर्वदा त्वमिव अत्रतिमात्रं वृषगतिः कः वृषण
पुण्यनगतिर्यस्यास्तो वृषगतिर्वर्त्तसतथाऽन्येपि कश्चिदस्ति शंकरः रुद्रः रुद्रेपि वृषगतिर्वृषेण बलीवर्द्देण गतिर्यस्य स वृषगतिर्वृ
षस्तस्य श्रुत्यर्थः पुनः रहकान्तवदत्वमिव नूत्वाश्रितः कोस्ति कथयन्नूत्वाश्रितो लक्ष्माश्रितः पालिताः नूताः सर्वप्राणिनोऽस्यनास्तोप
रापकरणत्वात् त्वमिवापरः कोप्यस्ति शंकरोस्ति शंकरापि नूत्वाश्रितो नव तिः नूत्वा नस्मनाश्रितः स्तोपि पालितः सर्वनूतः।

विदग्धमुखमंडनः।

मिव किं पदं त्रकान्त। सद्रूपतं त्वमिव कः परितोषकारी। कः सर्वदा वृषगतिस्त्वमिवातिमात्रं। नूत्वाश्रितः क
थयं पालितसर्वनूतः। ८ शंकरः॥ सूर्यस्य का तिमिरकुंजरवृंदसिंही। सत्पुस्य का सुकृतवारिधिचंद्रलेखा
। पार्श्वश्च कीदृग्रिदो बहुतांशनो ऽनूतः। कामालती कुसुमदाम हरस्य मूर्ध्नि। ९ त्वागीरथी सात्वकारजातिः॥
लघुवृत्तनयत्पृष्टं यन्नूताक्षरमुत्तरं। सकौतुकमिती छंति तद्विदस्तद्विदं यथा॥१० कस्मिन्राः कं त्रियां स्त्रीणां

पालितानि सर्वनूतानि गणाय नस्तोत्रं कं रविलाषणं पूर्णोपमालंकारः ८ सूर्य०॥ सूर्यस्य खः तिमिरकुंजरवृंदसिंही तिमिराणां कुंजराणां गजाः तेषां यत्वृंदं तत्र सिंही इव सिंही कानां दीप्तिः रविना भ्रांतं दुराक्रं चुमलं सत्पुस्य सुकृतवारिधिचंद्रलेखा सुकृत
पुण्यमेव वारिधिः समुद्रः तत्र चंद्रलेखा इव चंद्रलेखा रत्नयोरिकं सुकृतवारिधिचंद्रलेखा कानवती। गीर्वाणा च पुनः पार्श्वः
अर्जुनः अरिदावेत्रा वुवनहुतावानः कीदृग् अनूतवनूत्रा कीदृगासीत् रथीरथोस्तीति रथी स्यंदनवान्। अनूतहरस्य रुद्रस्य मू
र्ध्नि मस्तके कामालती कुसुममालामिव कामार्त्ति तिः नागीरथी सुरसरित् गंगा इत्यर्थः॥९ लघु॥ यत् पृष्टं यत्र अंलघुवृ
त्तनवति। अन्यत्र यन्नूताक्षरमुत्तरं नवति तत् प्रश्नतद्विदः यत्र प्रश्नविदः सकौतुकं नाम इति इति छंति कथयंति। १०
कामणोदाहरणं। कस्मिन्। ९॥ जगति विश्वस्मिन्राः कं त्रियां पर्वतास्त्रीणां युवतीवल्लभाः कथवाः कानाः। यदुक्तं नामकोशे।

विदग्धमुखमंडनः।

प्रश्नः प्रश्नतं प्रश्नं प्रश्नोत्तरविदः पृष्टप्रश्नं इति छंति कथयंति। १६ अनुक्रमणोदाहरणं यथा। लक्ष्मणो०॥ यत्र यस्मिन् प्रश्ने ल
क्ष्मणः इति उत्तरं तत्र प्रश्नः कीदृशः स्यात् का सारसहिता सारसा यपक्षिणः कादिकाया इति प्रश्नः तत्रोत्तरं लक्ष्मणः सारसीति
उत्तरं सारसस्य वक्त्रता नवति गीष्मग्रीष्मे रतिः गजसमूहा यद्विरदवृंदा यवनाली वनस्त्रीणां कीदृशी हिता का सारसहिता सारसस्य भागः
सहिता युक्ता लक्ष्मणा सारसी कं उक्ता कश्चिन्मत्वा वेष्टितं चाहानिकार्थं यथा सारसो लक्ष्मणः प्रोक्ता लक्ष्मणो राघवानुजः। ल
क्ष्मणः कुंदजातिस्यात् लक्ष्मा विद्धं च कथ्यते। १७ चादय०॥ यत्र यस्मिन् प्रश्ने चादयः इति उत्तरं स्यात्। १८ अथानंतरं तत्र

विदग्धमुखमंडनः।

प्रश्नं तद्विदं छंति। प्रश्नोत्तरविदो यथा। १६ लक्ष्मणं त्वुत्तरं यत्र प्रश्नः स्यात्तत्र कीदृशः। ग्रीष्मे हिरदवृंदा यवनाली कीदृशी
हिता। १७ का सारसहिता। चादय इति यत्र स्यादुत्तरं प्रश्नतत्र कीदृशः प्रश्नः। कथयं त्वरितं कं सुर्नीकायां वाहनोपा
यां। १८ कस्मिन्पा[illegible] राजाति। कथयमुकं मित्यादि तत्र कायत्रोत्तरं स्यात् तत्रोत्तरं तद्विदं छंति का
कुमात्रेण [illegible] तेस्वच्छं कस्यास्तरं मंगा धर्मनिर्गिरं। कायामृतरसमग्नं स्त्रीमिव सदा कः क
थयं सरसः। २० सरसः। वीरं सरुधिरिन्नणं नियतं काहृदयराशिनी भवति। न रसिप्रस्थितजलदे का राजति। द
वदतारा। २१ अरातारा। नगोत्तर
जाति॥

कीदृशः प्रश्नः कस्मिन्पानां इति प्रश्नः चादयः इत्युत्तरं कं कान्तं कथयत्वरितं शीघ्रं वदवाहनेपायां। नोकायां कस्मुक
वृक्षे तत्र कस्मिन्पानां कोस्मिन्पाणिः इत्यर्थः। १८ कथ०॥ कं कान्तवदकथयमुकं इत्यादि तत्र कान्तं जित्वा यत्र यस्मिन् प्रश्ने उत्तरं भवत् तदु
त्तरं प्रश्नविदः तत्रोत्तरं इति छंति कथयंति। किं० इदं भवत्तरं का कुमात्रेण गणयिता काकुर्लिन्नकंठध्वनिः तत्र काकुरवत्वात् इत्यर्थः॥
१९ भवत०॥ २० भवतः अस्यंतरमिव कस्य आस्यंतरं अति स्वच्छं वर्त्तते। प्रत्युत्तरं प्राह। कस्य जलस्य किं० इदं आस्यंतरं गाधं पुनः
किं० इदं आस्यंतरं तिगिरिरं शीतलं पुनः रहकान्तकथयसदा निरंतरं त्वमिव काव्यामृतरसमग्नः सरसः कः का ब्रह्मा सरसो विलासी इत्यु
त्तरं वा। २० वीर०। २१ वीरसुभटे सरुधिरं सरुधिरं प्राणिनां। यत् नियतं हृदयराशिनी हृदयविदारिणी कान्तवति इति
इति प्रश्नः रहकान्तबुनकथ[illegible] नवदत किमुत्तरं आरातारा इत्युत्तरं भवति। आकाशे वदवदप्रस्थितजलदे गगनमध्ये का राजति का
शोभते तारा नक्षत्रैः इत्यर्थः वदतति। प्रोक्तं तद[illegible] नुवादतिनिगदितं इत्यादि संख्यानं॥ २१॥

डाक्टर पाजराजीहरिसारस्वतमहाकोश
MEMORIAL

विदग्धमुखमंडनं ११

[illegible]

[illegible]

[illegible]

यत्पृष्टं॥२२॥ यस्मिन्प्रश्नवाक्ये यत्पृष्टं प्रश्नं उत्तरं आदिमध्यांतसंस्थितं तत्र वर्तते। तत्र प्रश्नं उत्तरं त्रिधा प्राहुः त्रिप्रकारं प्रोक्तं कथं आदिम
ध्यांतपूर्वकं इत्यर्थः॥ अर्थं आविउत्तरं प्राहुः कविः क्षमरहितः॥२२ कीदृक्षो॥ यत्रंतरं च्यर्थं विकसितः कीदृक्षो भवति क्षमरहितः क्षमरा
णरहितः अलीनामनुकूलं इत्यर्थः॥ लोके जाने तुविष्टं विशेषं प्रायो बाहुल्यं न ज्योतिषिकः ज्योतिषुदृक्षः प्रज्यातः क्षमरहितः क्षीणारहि
तप्रज्यातः॥२३॥ गंगायां नद्याः प्रभवः उत्पत्तिस्थानं कः प्रभवः पक्षे शोभनो रुद्रो यत्र स प्रभवः हिमाद्रिः किल्लेति श्रुतिः हिमवतो गंगाप्र
भवति इत्यर्थः॥ किं० ष्टः प्रभवः नगपतिसुतगश्रृंगधरः नगपतिश्च सुतगश्च श्रृंगधरश्च नगपतिसुतगश्रृंगधरः॥ सेवकार्थैः अनुचरै
कसेवांतप्रभवः स्वामिनः किं० ष्टैः सेवकसार्थैः अधरतिः॥२४॥ अयं०॥ अयं हिमरश्मिचंद्रः उदितः वनितावदनस्य युवतीवद

यत्पृष्टं प्रश्नवाक्यं स्यादादिमध्यांतसंस्थितं। उत्तरं तत्त्रिधा प्राहुः आदिमध्यांतपूर्वकं॥२२ क्षमरहितः कीदृक्षो भवति
हि नितरां विकस्वरः पद्मः। ज्योतिषिकः कीदृक्षः प्रायो बाहुल्यं विष्टज्यातः लोके॥२३ क्षमरहितः। प्रभवः कः गंगाया
। नगपतिरतिसुतगश्रृंगधरः। कः सेवांतः सेवकः। सार्थैः रत्यर्थमधरतिः॥२४ प्रभवः। आकृतरजाति॥ अयं
मुदितो [illegible] स्य कीदृशः सदृशः। नीलादिकोपलः। स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य॥२५ सदृशः
गैरिकमनः [illegible] त्यक्षतकुतो न गतः। यः खलु न चलति पुरुषः स्थानाद्दुक्षः सकीदृक्षः॥२६ न
गतः। मध्योत्तरजातिः॥ कस्मिन्न संति वदमीनगणा विकल्पे। किं वा पदं वदति किं कुरुते विवस्वान्। विद्युच्छता

स्य कीदृशो भवति नीलादिकोपलः प्रत्यक्षतः प्रत्यक्षप्रमाणेन कस्य स्फुरति सदृशः सदृक्षः दृग्स्यां लत्रासां वर्तत इति सदृश
तस्य सदृशः। बहुश्रुतः॥२५॥ गैरि०॥ गैरिकमनः शिलादि प्रायेण बाहुल्येन कुतः कस्मात् उत्पद्यते न गतः पर्वतात् इत्य
र्थः। द्वितीयपक्षे खलु निश्चितं यः पुरुषः स्थानात् न चलति सकीदृक्षः उक्षः न गतः न विद्यते गतं गमनं यस्य स न गतः। न
निश्चलो न गतः। गतिरहितः न गतः प्रोच्यते इत्यर्थः॥२६ कस्मि०॥ एकांतवदमीनगणा मत्स्यसमूहाः कस्मिन्न संति वा जले वा
पक्षे वा विकल्पे किं पदं वदति वा विकल्पे विवस्वान् श्रीसूर्यः किं कुरुते विदधाति अहर्दिनं करोति पक्षे पक्षिकांगमानां पक्षिकस्त्री

कस्य॥ मरोस्थलकुरधिगमः दुःखेन गम्यते तिकुरधिगमः। कस्य न वर्तते कस्य जलस्य एकांतकमयकुमलविरचितावासः कः कोबुला
चामुं माकेस्तुष्यति। कं मस्तके हराजन्ते भवरिपवः कुतः कस्मात् तुष्टाः वदकुतः पृथिव्याः इत्यर्थः॥२७॥ यत्र॥ यत्र यस्मिन् प्रश्न
नगस्य विषमं न वर्तते। तत्र प्रश्नं वृत्तनामोत्तरं वृत्तएव नामोत्तरं यस्य तत् वृत्तनामोत्तरं न वर्तते। तत् वृत्तनामकं न वर्तत॥२८ उदाह
रणं कीदृग्॥ यथा यत्कीदृग् वनं न स्यात्। अहिश्रमनसति। अहिः श्राहिसनशीलः सल्लायत्र तत् दहिश्रं ईदृग् वनं तथा एन स्यात्।
इति पृष्टे सति यत्र उत्तरं न वर्तते तस्य उत्तरस्य कीदृशस्य स्पष्टतः ईक्षणं जातं बुवाचं न वर्तते। अहिमः सतानविद्यातहिमराशौ यत्रासा
ऽहिमं तस्य अहिमः अहिमः अहिमः अहिंस्रमित्यर्थः हिंसाद्ववर्जितस्य अस्ति स्यात् तस्य वचने चं बुवाचं स्वेत [illegible] मः सतान

यत्र तं गस्य विषमं विषमं तन्निगद्यते। वृत्तनामोत्तरं प्रश्नं यत्र तद्वृत्तनामकं॥२८ कीदृग् वनं स्यान्न तथा यत्पृष्टे।
यदुत्तरं तस्य च कीदृशस्य चाबुवाचं जातमबुवाचं धिया ते। गविकार्चनीयः॥२९ अहिस्रमहिमः।
प्रायः कार्यं न मुह्यंति नराः सर्वत्र कीदृशाः। ताक्षः इति न वक्तव्यं नोवाचीवदकीदृशाः॥३० सावक्षनाः। विषमजाति।
गतक्लेशायासविमलमनसः कुत्र मुनयस्तपस्यंति स्वस्वासुररिपुरियोः कावदयिता कविप्रियः किं स्यान्न व

[illegible] अश्रवाष्टासुपर्यायवाचकः अश्रं इति जातं गविजालं हिंसर्यं अधिश्रेते गविजले
अर्चनीयः कः अः कृष्णः॥३१ प्रायः०॥ एकांतवदनराः सर्वत्र कीदृशाः प्रायो बाहुल्यं न कार्यं न मुह्यंति सावक्षनाः सहअवक्षने
न वर्तते इति सा वक्षनाः॥३० क्रमयुक्ताः इत्यर्थः। नाक्षः इति शब्दः नोवाचीकीदृशो भवेत् सहअकारेण वर्तत इति सोनविद्यते
क्षयत्र सोऽक्षनः प्राप्तनानास्ति आकारो यत्र सो अनाआकाररहितः विसर्गश्च सावक्षनाः इत्यतः सिद्ध एव सहअकारयुक्तोऽक्ष
हीनो नायत्र तत्र शब्दो नाक्षः शब्दो अक्षहीनअकारयुक्तो नोरिति स्यान्नोवाचीशब्दः इत्यर्थः विषमजातिः॥३४ गत०॥ मुनयः कुत्र
तपस्यंति तपः कुर्वंति शिखरिणि पर्वते कि० ष्टाः मुनयः गतः क्लेशायासाः यस्य ते गतक्लेशायासाः पुष्टा मुनयः विमलमनसः पु
नः कि० ष्टा मुनयः स्वस्वासुररिपुरियोः हरनारायणस्य दयिता काः श्रीः लक्ष्मीः कविप्रियः किं स्यात् शिखरिणी वृत्तप्रियः
स्यात्।

शिखरिणीवृत्तं त्रयःस्यात्। रहःपमिताः नवलघुयुतिः अन्यच्च अष्टगुरुतिः वर्णैः वृत्तं कथ्यतां शिखरिणी। किं० इष्टं वृत्तं सुघटितसंबंधं रसैः रु
द्रैः छिन्नायमनसत्तलागः लघुशिखरिणी वृत्तमिति। ३५ उरः। मुरत्तिरयविष्णुना उरसि हृदये गाढं अतयं कालिंगिता स्तत्। मालक्ष्मीः
नंदनवानसरसिजमकरं दामोदितानंदिनी चित्रमरीछंदसा शास्त्राणां ग्रा वृत्तिः कात्रवति मालिनी। किं० इष्टा मालिनी। गिरिसमलघु
वर्णैः गिरयोऽष्टौ लघुवर्णाः अन्यच्चावर्णो वाख्यातसंख्यैः अशस्तवासप्तः सप्तसंख्याकैः गुरुतिः कृतारचिता मालिनी शेयतः
३६ एक०॥ एवं निश्चयेन नयत्रयस्मिन् पद्ये एकं उत्तरं स्यात् तदुत्तरं श्लिष्टात् द्विधा तत्वेत् द्विश्कारं तावत् तत्र अंगुष्ठं तत्र
तदेन घत्रयविशेषणानामाख्यातं उत्तरात् उपलक्षितमाख्यातं द्वितीयवृत्तः क्रियायत्र तत्र घा। ३७। उदाहरणं यथा। स
म०॥ समरसिसंग्रामे कीदृशं सन्धुर्निवारं भवति। डुखेन निवार्यं तति तत् डुर्निवारं। अतिनिश्चयं भयरहितं सिन्धुर्निवारं

विदग्धमुखमंडनः

लघुयुतिरष्टगुरुतिः बुधा वृत्तं वर्णैः स्फुटघटितबंधं कथयत। ३५ शिखरिणी। उरसि मुरत्तिदा गाढमालिंगि
ता स्तत्। सरसिजमकरं दामोदितनंदितकी। गिरिसमलघुवर्णैः रसैर्वाख्यासंख्यैः। गुरुतिरपि कृता छंदसा
वृत्तिरग्रा। ३६ मालिनी। वृत्तनामजाति। एकमेवोत्तरं यत्र सुश्लिष्टात् द्विधा तत्वेत् सुश्लिष्टं तत्प्रसादेन ना
माख्यातं तदुच्यते। ३७ समरशिरसि सैन्यं कीदृशं डुर्निवारं। विगतघननिशीथे कीदृशे व्योम्नि शांतं। कमपि
विधिवशेन प्राप्य योग्यात्तिमानं जडं गदखिलमनिंद्यं डुर्जनः किं करोति। ३८ अतिनवति। पदमनंतरवाचि कि

नवति। व्योम्नि आकाशे कीदृशी शोभा नवति इति प्रश्ने उत्तरं नवति। नानि रूप्यणि विद्युतं यत्र तत् नवत् तस्मिन् नवति नक्षत्रयुक्ते
शोभा नवति। मौनोपक्षा वृत्तिनाऽनेन सूचनं द्वितस्य पदं यत्र यो स्त्यर्थं नवति। सन्नम्यं तं पदं इत्यर्थः। किं० इष्टं व्योम्नि विगतघन
रात्रौ दुर्जनः शत्रुः किं करोति अतिवति परात्तवति शत्रुः अपि निश्चयेन किं प्राप्य विधिवशात् योग्यात्तिमानं अखिलं समस्तं अन्य
च्च निंद्यं जगत् विश्वं प्राप्य दुर्जनः परिनवति इत्यर्थः। ३८ पद०॥ अनंतरं वाचि पश्चाद्वाचि पदं किमीप्सितं किं विलोक्य
तेऽनुपश्चाद्वाची नवति ननु निश्चितं विपत्तिसंगे कीदृशो विजयी नवति सरामः दाशरथिः सहायः रहसजनाः नुवि

१२

ष्टिव्यां सततं निरंतरं यूयं किं कुरुथ अनुसरामः अनुव्रजामः किं० इष्टाः सज्जनाः परगुणं अन्यगुणं कथयितुं विगतमत्सराः। ३९
वदं०॥ अमुष्य रामस्य जघन्यजोऽनुजः रामप्रत्यावृष्टं वदति किं वक्ति। अलसमानसः आलस्यवतां पुमान् सदा कुत्र वसति।
रामदीनोलक्ष्मणप्रत्यावृष्टं उत्तरं रहः अनुजगृहे वसमनि अलसः सदा गृहे एव वास्तः अपि निश्चितं च पुनः शाक्रसुतनचालिनाति
रस्कृतः। परिचूतः रविसुतः सुग्रीवः त्वया रामेण अस्मि किं विदाधः त्रोत्तरं अनुजगृहे अनुगृहीतो मानितः इत्यर्थः॥ ४०। नव
। रघानां च कृष्णं गमनयोगा तु पृथ्वी कीदृशी नवति। समाश्रविषमा नो जनवांतः तिमधुरं अन्यच्चाम्लं किं प्रदयं दधिदुग्धवि
हृतिरहप्रियतव नीचामंत्रणं किं स्यात्। रे आर अधमति पदं स्यात् सदर्थैः स्वाचनार्थैः कुमति कृतविवादा कुरस्तिमत्याहतो
रचितः विवादः यैः ते कुमतिकृतविवादा। किं च किरः समादधिरसमाहिताः दृढयुक्तमुपन्यासैर्निलोत्तमात् इत्यर्थः। परा क्ष

मिष्यानां कपिपतिर्विजयी ननु कीदृशः। परगुणं गदितुं गतमत्सराः। कुरुथ किं सततं नु विसज्जनाः। ३९ अनुसरामः व
त्रेमानाः। वदति राममुष्य जघन्यजो। वसति कुत्र सदालसमानसः। अपि च शक्रसुतेन तिरस्कृतो रविसुतः किमसो
विदाधत्वया। ४० अनुजगृहे। भवति गमनयोगा कीदृशी नृपघानां। किमति मधुरमम्लं लोजनानां तदयं। प्रियतमव
दनी चामंत्रणं किं पदं स्यात् कुमतिकृतविवादाश्चिक्किरः किं सदर्थैः। ४१ समादधिरलिट्॥ वदतानुत्तमवचनं ध्वनिरुचै
रुच्यते च कीदृशः। तव सुहृदा गुणनिवहैः रिपुनिवहः किं नु कर्तारः। ४२ अवमंतारः। कीदृग्तोयं डुस्तरं स्यात्
तितीर्षुः। कीदृग्जास्मिन्नवेक्ष्य मामंत्रयस्व त। ४१

ए अतः इरएषां संज्ञा लिट्। ४१ वद०॥ रहःकांतः अनुत्तमवचनं वदत अधमं अधमं च पुनः उच्चैर्ध्वनिः कीदृशः उच्यते। तारः
स्वरः रहराजसुतव सुहृदगुणनिवहैः नुदनिवतच्छैः रिपुनिवहैः किं कर्तारः अवमंतारः अवज्ञातारः स्वस्तनी। ४२ कीदृ०
। तितीर्षुः तरितुमिच्छति तीर्षुः। तस्य तितीर्षुः। तोयं जलं डुस्तरं कीदृग्स्यात्। अनुरं तीररहितं डुस्तरं भवत् अस्मिन् कलौ
जाः कामातानननी। यदुक्तं। माता गंगा समा तीर्थं। स्वमुखं मामंत्रयस्व। आमंत्रणं कुरु। रहः असारः स्वमुखं मामंत्रणं अ
स्मिन् अहं आश्रयामि अपि अनुमातास्मि अग्निरनुमानं कर्तासि किं कृत्वा इरतः प्रातरेव घनात् धूमं दृष्ट्वा यो धूमवन

विदग्धटीका ॥ १३

सोऽसाऽग्निमानयधामहानसः धूमवाञ्चायं प्रदेशऽतिबोद्धुस्य कवेर्व्याप्तिपक्षधर्मरूपयोगः अन्येषां नुपंचावयवोयथा
। प्रदेशोऽयमग्निमानयधामहानसः धूमवाञ्चायं तस्मात् अग्निमान् किं० एष्टाहमानविद्वः मानंवत्रास्वस्तनीतातारोतारस्
एषांसंज्ञालुट् । ४३ कामु० कामुकाः कामीजनाः नीवाः कथास्युः दास्याः विद्याः सर्वः कस्मिन् प्रमादितमहेउत्सवाः अहम
हमजायाएवक्षातुमहेसर्वः कस्मिन् प्रमादतास्ऽर्थिनः पुष्पाहं पुष्पदिनं प्राप्यवस्तूनिधनानिशूयकिं करि
ष्यः दास्यामहेवितरिष्यामः नविष्यतिकालः नविष्यती । ४४ कोऽ० ॥ सर्वकार्येषुऽस्वीकः नवति । प्रायासोकष्टी । नृ

विदग्धमुखमंडनः ॥

दृष्टाधूमंऽरतोमानविद्वाः । किंकर्त्तास्मिजातरवाश्रयाशं । धत्रअनुमातासलुट् । कामुकाः स्युः कयानीवासर्वः कस्मिन्
प्रमादतः । अर्थिनः प्राप्यपुष्पाहं करिष्यध्वस्तनिकं । ४४ दास्यामहे । । कोऽ० । स्वीसर्वकार्येषुकिं तृशार्थस्यवाच
कः । प्रायश्चविरातानित्यं ततः किमकरिष्यति । ४५ प्रयास्यति । नविष्यती । विद्यंतइति समानार्थः । ग्राह्यः कोचिरय
तिमुद्रांकं कथमपियदिकापः स्यात् ततेसुजनः किंकरानुवदः ४६ सत्यजनु । । मेघाःप्रयत्नवतिकोसुतगावगा
हा । वृत्तवसंततिलकं कियदक्षराणि । । । । नोसोकदर्यपुरुषाविषुवद्दिनेच । वित्तंचनःसुबहुतक्रियतांकिमेतत् । ४७ नदीयतो । ।
पंचमी ।

शार्घस्य च वावकंपदकंशोकं । अतिस्तोयः नरः यत्रयस्मिन्कार्यनित्यंविरतः तपः सकिंकरिष्यतिप्रयास्यति प्रकर्षेणग
मिष्यति कालः एषांसंज्ञालुट् । ४५ विद्य० ॥ विद्यंतइतिक्रियापदं अस्यसमासनार्घः ग्राह्यः ग्राह्यः कोनवतिसंतिइक्ष
त्तर । किंवसुमुद्रांअविरयतिस्थिरस्थायिमकरोति अजनुत्पादीलाक्षाकर्दमुद्रांअविरयतिमुद्रांकिमुव्यतत्रादर्शादे
र्यादिप्रतिकृतियुक्तालंकारविशेषमुद्रातस्यासकोऽकविदुंमुद्रांऽतर्घः । । कंकातवदमदिरवत्यस्यमाश्रकथमपि
महिताकष्टनकोपः स्यात् । तेनरस्वजनः किंकरातुसंतप्ततु । ४६ मेघा० । मेघाःप्रयत्नेमघवपगामसुजनगावगाहको
नवतिनदीसरतावसंततिलकं कियदक्षराणि । । । ।

कंमा०॥ इकांतवदकंमारातः नारायणास्य केन गमनं स्यात् विनागुरुकृतस्वल्पेछुः कस्मिंतुष्टिं लभतेउदाय सुरकर्मानुभावधा
रासर्वेषांसुजन करऊचुः अयं सुप्तावहं दिनं हसुजनसत्यो कथं कयुक्तं कालं कलं किं कुर्यां विनोदयेयं संबोधयेयं एषा संज्ञा
लिङ्।५३ वार०॥ वारिणेष्टा गजः चंगसहितः चंगाश्रणाः प्रीतयेकीदृगनावत् समुदायस्य मदं तदानमासमुरवयस्य
समदास्यः तघायदिस्वदस्मिन् अहं धनं अवश्यं प्राप्स्यं तदाकिं करिष्यत्वं समदास्यः विश्राणयिष्याऽस्यर्थः दात्रदाने दास
मउपपदं तवनुस्पष्टं क्रियातिक्रामत्रनेनस्यपू प्रत्ययः पुरस्तात् अनद्यतनासिपूकारउच्चारणं यदिधनं अहं प्राप्स्य

कस्मिंस्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् कांसंबुधिर्नवतिनु विः संग्रामकिंकुर्वीध्वंसुजनजनास्वाहृवान्।५४ पराजयाम हिकंसा
रातर्वृद्धगमनं कनस्यात् कस्मिंतुष्टिं तनुलभतेस्वल्पेछुः सर्वेषांसुजनकरमूचुर्धीराकिं कुर्यात्वसुजनसत्यो कं
लो कं विनादयेयं संघमी वारणेष्टा नवलकाहृगधी तयेत्रगसंहतः यद्यवश्यं तदास्मिंकिं मकरिष्यमदधनः
पथ समदास्यः कालदत्रायघायुक्तं नरः कुर्वन्नुपैतिकां लुक्तवंतावलप्रतांवलिंमंष्या करिष्यता।५५ अ
हास्यतां क्रियातिविपतिनामाख्यातजातिः। इयंतर्कदृशातार्क्यसोत्रसूत्रात्तरस्तघा शाहीयं शाहसंज्ञातिः

तदात्वेदानंसमदास्यः इत्यादिसाधना।५४ कालेप॥ नरामनुष्यः कालेअन्यच्चदत्रोयघायुक्तंयघायुक्तंयोगंविधिकुर्वन्
किंउपैति अहास्यतां अहसनीयतां अहास्यतां यातिवंतोलुक्तवंतोवदनेक्षम्लिप्तांतदाकिंकरिष्यतां अहास्यतांएषा
संज्ञालुङ्।५५ इयं०॥ तर्कप्रमाणमार्गः तस्य दृश्यादृष्टाः अतिप्रायेण अतियोगेन तत्र तवंतो तर्कं तर्कदृशातार्क्यइ
यं तर्कं तवंतार्क्यं सूत्रोत्तरस्तघात नसोत्रेइयंसूत्रं व्याकरणसूत्रं तत्र तवंसूत्रंइयं शाहसंज्ञातिः शाहीयंइयं
शाहः शाह्यानुशासनं तस्य प्रसमज्ञा व्यवहारः शाहास्तघामिदं शाहीयं शास्त्रं तघा शास्त्रं जोइयं शास्त्राणि छुदाया
करणानिक्षानिकाशाकलाचतुर्वर्गगजनुरागादिगुणास्तास्तात्तेशास्त्रंजोइयं।५६ उदाहरणंयघा हिमानी०॥ शा
स्त्रास्करोहिमानीस्वगितोहिमाछादस्तोकदृशोसाउत्तिलोकेप्रसिद्धानजगतिप्रजयः कः प्रसिद्धः अः हस्मः अनाकर

सन्मतः प्रनाकराः नदृशः तेषां प्रमाणेस्पोः कः सम्मतानन्तवतिः अन्तावः प्रमाणविशेषः यदुक्तं घटदर्शनेप्रमाणपंचकंय
त्रवस्तुरूपणजायतेवस्तुसद्भावबोधार्थं तत्रत्रावप्रमाणताइत्यादियाज्ञा।५७। कश्च० प्रवीणाः केविज्ञानीतिज्ञाः जीर्णावा
सः जीर्णवस्त्रकृतोहीनंत्रवतिः नवातनूतनवस्त्रात्रेशुभालिनकेनिगद्यतेघनः सूर्यः चपुनः त्यागाचारावास्त्रवस्तुनिराकरि
ष्यंतीदृशात्तवंतिः विज्ञानवादिनः चतुर्द्धाहिबोधाष्टवित्ताविकाः सोत्रांतिकायोगाचाराः माध्यमिकाश्चएतेप्रकारेः बोधा
इयाः तेषांमध्यायोगाचाराः वर्त्तेतविज्ञानमात्रमिदं जगत्नविद्यतेबाह्यार्थः इदं त्रिभुवनं विज्ञानमात्रं विज्ञानरूपमे
वास्तिन त्वतोचित्रचित्रन्यलक्षणंननुपदार्थोः सर्वेयोगाचाराः हिज्ञानमवसाकारं मन्यंतघटपटपदार्थाकारेणज्ञा
नमवमन्यंतननुघटपटादीनूपदार्थान्मन्यंतइत्यभिप्रायः योगाचारमतप्रवेशसंतरज्ञानाज्ञासातताबाह्यपदार्थाव
गमः यघानीलंमज्ञानं अतोबहिरर्थाघटनात्वांएवंघटपटादिसर्वेपदार्थाभ्रांतिज्ञानंइत्यादियाज्ञयोगोचरमान
५८ का०५९ यामागंधनेहशं प्रसन्नतजगत्कानयति यमरकृतांतकश्चिक्रुध्यति। सविष्णुः नारायणः कंबिस्त

बसूत्रअंगागावर्द्धनगिरिं। नावानरः कुत्रसगार्वानवतिधानविशिधानप्राप्तनावसगार्वानवति। नपुनः पाणिनि
व्याकरणकृदृक्सूत्रंप्रोक्तं यनोगंधानइतिसूत्रेमतनुपाणिनाव्याकरणस्यइत्यर्थः प्रोक्तानिप्रायेणकस्य
चिदगस्यसूचनं गंधनं यामागंधानवर्त्तमानातारः शिवाआत्मानपादकिंभवति।५९ किंस्यात्। विशेषनष्टंकिं
स्यात् विशेषणविशिनष्टि विशेष्यात्तत्रानेनविशेषणंव्यवच्छेदकंद्वेकांतवदपूरणीसंख्याकानवतिएकाद्वि
तीयानावाकनसगं॥ द्वेनन्चंद्रव्याकरणस्यसूत्रंकीदृशंप्रोक्तंविशेषणमकार्थेनसूत्रमेतन्नचंद्रव्या
करणस्यइत्यान०॥ खदुर्जनः कस्मैनहन्याघातपरस्मैअन्यस्मैसुप्तिङंतंसुप्तिङंतंकिंमुच्यतेनादेशानांआ
ख्यातविंतक्याादेशानांतिङादेशानामानएदानांनामसंज्ञापरस्मैपदंभवति।६२॥ सततं॥ सततंनिरंतरंनीवः
कस्मैहन्याघातआत्मनेचविपृच्छिव्यांउत्तमंकिंपदंपदलानंअपितुनिघ्नायनकर्त्तरिकर्त्तृकौरुचादानां
धातुनांपदंकिंनावत्॥६२॥ किम॥ अव्ययनयाकिंख्यातंस्वरितिस्वर्यवाचिकंपदमव्ययंयदंप्रसिद्धं

लोपः कस्य विधीयते दतः अनुबंधस्य यस्येत् संज्ञा तस्य लोपः हेशाष्टविदः ज्ञाता बूतकः समाहारः उच्यते उच्चैरु
दातः नीचैरुदातः समुच्चारितः ६३॥ जले०॥ जलदात्यये मघव्यपगमे सस्मादा सवति। श्वाघानोश्वानः ६
न्यच्चा मघव्यपगमे मघव्यपगमेषु स्यात् किं सवति। सरस्तडागं मुरुसि तु नारायणः वपुनः कं धरतु बंबसा
रद्गागावर्धनं कष्टु तैलमिश्रि तगुडानिय तनिर्झितात्रिगुणसप्तदिनैः त्रिगुणैः सप्तभिरकैर्विंशता
दिनै। किं दिनिहं तिस्रोसारगं हंति। प्रमिता झराच्छदः ६४॥ कीदृ०॥ दीपवर्तिशिखा प्रातः प्रातःकाले कीदृक्
स्यात्। कीदृगस्तवतं वित्ता विगता प्रसायस्या सा वित्ता। उष्ट्रः पृच्छति तोजनाः मृगाः हरिणाः किं आसजंति
किं सवंतजंतुः प्रत्युत्तरं वदति। हे करस्त हे उष्ट्रः मृगाः वनासवंतदेवा मा ते सुरगुरोगात सतिप्रायसौ
हृल्यन्त्रस्यांतवक्र॥ विवक्रः प्रकसन विवाहनकुर्यात् कथं न कुर्वीत विवाकरस्य वनं विवाकरस्परावर्तवनं गृह
सिंहराशिस्थितविवाहनकुर्यात्। यदुक्तमिदं ज्योतिषशास्त्रे रविक्षत्रगामजीवो। जीवक्षत्र॥ ६५॥ वार्ष०॥ यत्र
यस्मिन् प्राश्नवणे एवं अक्षरमेवोत्तरं सवति तत्प्रश्नवणोत्तरनाम उच्यते यत्र यस्मिन् प्राश्न वाक्यमेव उत्तरं सवति। तत्प्रश्न
वाक्योत्तरं इति स्मृतं कथितं॥ ६५ को०॥ सुविपृथिव्यां शत्रुरिपुर्विख्यातो। का प्रसिद्धा वीरश्च ईश्वरो हरस्मरो किं
किं पदं शोकं प्रतिवदति हाकष्टे वेददरिद्रस्य दत्ताष्ट नहत्तः दत्तकः वदितः राः धनेच पुनः निद्रुसि निशाचरैः कासवे
ति वैहाराः बोधायनानि मनोश्वर्मः ६६॥ किं०॥ पयोदा मेघाः किं मुंचंति कं जलं। हरिवंशसा ब्रह्मस्त्री कीदृशी
सालक्ष्मी पूजायां किं पदं सवति सुश्रुतव्ययं पदपू॰ जा वायकं अग्निः कः रः अग्निबीजं कूष्मांत रिपुः का हतः
कंसासुरः दैत्यविशेषः हतः ६७॥ दधौ०॥ हरिनारायणः सुविपवित्रं कदधौ अगं पर्वत दत्तकी दृगस्तवति। अ
कंनिर्जलं आकादुःखीपृच्छति। कश्चित् तोनरः स॰ शोकः किं कुरुतनरः प्रत्युत्तरं वदति॥ हे अक्र हे सुखही
नरोदति अश्रूणि मुंचति अपितु निश्चयेन उदारः कविः श्लोकं विधाय स्वयं पुनरपि तोषसाताभाकनसमु
पैति। आगमकमकरोदिति। कविचगुणवर्जितमकोतुं इति संतोषं न समुपैति॥ ६८॥ लक्ष्मी॥ लक्ष्मीधरः नारा
यणः पृच्छति तोजनाः नृपः राजा सपत्नैः अरिभिः हंति दुर्निवाराः कीदृशः स्यात्। जनाः प्रत्युत्तरं प्रवदंति हे समस
हमयात्तदयावद्वीततिसमः तस्य मंत्रणं क्रियते हे समाहत लक्ष्मीधरजनितनयः जनितः उत्पादितः। नयः न्या

यस्मात् ग्रीयनसजनितनयः दृष्टशोयजादुर्निवारो भवति। हे कांत बूहि सम्यक् स्वकार्यं पितृत्वं आरोपयितुं नरेण मनुष्येन
किं अकारितनयः पुत्रः समजनि समजनितः॥ ६९॥ इति विदग्धमुखमंडनं स्याक्कूर्मिः द्वितीयपरिछेदः॥ राश्लोक॥ यत्र यस्मिन्
प्राश्नश्लोकपादानां उत्तरं सवेत् तत् श्लोकपादं उत्तरं उच्यते। पुनः यत्र यस्मिन् प्राश्न ६६ श्लोकानां खंडश्लोकानां उत्तरं सवत् तत् खं
डोत्तरं प्राच्यते। यत्र यस्मिन् प्राश्नपादं श्लोकस्य तुः पादः प्राच्यते तस्मात् पादोत्तरं सवत् तत् पादोत्तरं प्राच्यते २॥
क्रमाणां दाहरणं। कंदर्प॥ ६६॥ कंजनाः कंदर्पं अर्चयंति। अंकुरं जनाः अर्चयंति निशिरात्रौ स्फुटरुचिप्रकटः
कांति किं स्यात्। तं तद्वत् दुःखिनी स्त्री कीदृशी सावत्। अहावा नहावो दहवो यस्या सा। हावा मुखविकारः स्यात्। सा
वश्चित्तसमुद्भवः। निता सा नेत्रा ज्ञेया। वित्रा मास्त्रू समुद्भवः २॥ सदा निरंतरं स्वकं कीदृगस्ति अरिः अराः।
संतात्र अरिचक्रं चक्रं ज्ञेयं। हराजन्तवस्तवतः विजयः कं निवसति वा हे सुजे प्रानिषः वर्षा कथं स्यं खं आ
का शं कीदृशं स्तवेत्। घनं मघवत् स्तवति। प्रेतो येण प्रेता चिता का माहुः कं कथयंति वित्तं कं विहंगना प्रियं

प्रत्युत्तरं वाष्टहप्रियतमं कथय बूहि सुकृतिनः पुण्यवंतः पुमांसः मनुष्याः कीदृशाः स्युः कीदृशाः स्तवंति। नराः अष्टागगन त
लं आकाशं कं धातः कदा कंदरा तीति कादा मघः तं कदं बिलं चिपुनः गगनतलं किं भवेत् किं विष्टं कं धन्या धन्या वर्जना
नां लोकानां प्रक्षणीयं अवलोकनीयं ६७॥ कः घटः कीदृग्वकास्ति कीदृगशोनते दलीदलवान् पत्रयुक्तः शोनते। पुन
नः अंबुवाहा मघाः स्फुटनवकुसुमाशोकं स्फुटे विकशिते नवैर्नूतनैः कुसुमैः रूपलक्ष्मीनाथ अशोकास्तैः सह
वर्तत इति यः सतं स्फुटनवकुसुमाशोकं कालं प्रस्तावं आसाद्य प्राप्य मघाः किं मुंचंति किं जहंति कं जलं नाजं
ति। हे राजन् स्तवदरिनिवहेन वारिनिवहेषु संचारः किं स्तवः कस्मात् स्तवतीति किं स्तवः डतो स्तवः॥ ति दरजः दयाद्र
या जाता दरजः नेत्रं प्रावृत्ति आडादनं किं स्यात्। यदा चक्षुलो मरुत्यारिकं अतिशयेन घवः कं प्रसिद्धाः लयाः ते
शाव्राहितदः कः प्रसिद्धः। यथः काचिद्वरांगना कांतं प्रत्युत्तरं वाष्टहप्रियतमं प्रायेण बाहुल्येन प्रावृषण्याः वर्षायाः
दिवसाः कीदृशाः स्युः अंजनाः तमहावारिधाहो घनचिताम्बराः। अंजमानं नकं जलप्रानं वारिवाहो घनानि

चितं व्याप्तं अंबरं आकाशं यस्य तत्रजनीतमहावारिवाहो घनिर्वितांबरः। पुनः दिवसाः कीदृशाः स्युः कदंबकंद० कदंबा
वृक्षविशेषाः कंदलाश्च कंदाश्च तेषां रजसा धूलया पक्षलाः पक्षतुल्या वयं यत्र तो वायवो वाता येषु तत्कदंबकंदलीबुक
दलीकंदरजःपक्षलवायवस्तत्प्रयः॥४ कुर्या०॥ कीदृ०॥ युग्मं। कोकिलालाप०॥ निशिरात्रौ कीदृशं चारः अपि तु निश्च
यन्कंउद्वेगवंतं कुर्यात्। कोकिकोकाश्च चक्रवाकाः सत्रत्र तत्र कोकाकिं वक्रे अनेने कास्ति विद्यतलालामुखजलवक्त्रा
मुमान् परिषदि सभायां कथानिद्यः स्यात्। अपवर्ग्य त्रयरुष्टया जिरा। नियतं निश्चितं सदसद्बोधनं किं सवितः हे अलस
हमंदसुधियः वर्षीयातं नर्मप्रांतं कं उचुः। हकारनंद गोपालायनंद गोपालगृह असुररिपूणां नाराये एणकिं
असुद्रिघ्नः साकरं। प्राप्ति याद्रिपुत्री कुचकलशलुठत्पाणिः अन्यच्च एणं कामोत्तिः कः अत्रोत्तरं। हरः रुद्रः
प्रीति याद्रिः हिमाचलः तस्य पुत्री पार्वती तस्या यौ कुचकलशौ स्तनकुंभौ तत्र लुठनुपाणिः करो यस्य स एणं क
श्चंद्रः मौलौ मस्तके यस्य सः॥४॥ कीदृ०॥ इहास्ति जगति बंधः कीदृक् कीदृशः कस्य भवति। अत्रोत्तरं अशोकः शो

कारहितः तव तस्य ज्ञातिः स्वजनो बंधुरित्यास्तिस्थानचिंतामणिलयांतप्रलयांतसुकृतं पुण्यादिकं अपहरत्। प्रियसीका
ली गौरी धनिशयेन प्रकृष्टा प्रियसी अपहरंती या प्रियसी सा अपहरत्प्रियसी सुकृता अपहरणपराः लयः प्रलयः स एव
तस्य त्रलयंतैः प्रलयांते धनुश्चापः कीदृग् नातनयं विधत्ते मतुनयं विनत्रिकं चित् ध्वनिसहं वृद्धं आमंत्रयस्वाह
नालिशनिहकांतकथयकं सिद्धिमाहरिणादिनाकूः विनिहितः मधुर्दानवः गफ द्रः राष्ट्रः कः प्रतीतः कः क
थितः स्वरः नत्रस्वारा स्वरः ग द्रः। हप्रियतमं तव तस्य कृतः कीदृग् कीदृशः वसंतः निर्निरंतरं प्रीतायस्तवति। कोकिलालाप वाचाल सहकारमनोहरः। कोकिला तापिः पिकशष्टिर्वाचालाः
मुखराय सहकाराश्चूतास्तैर्मनोहरमनोज्ञः पुनः कीदृशः वसंतः प्रजयेस्तवति अशोकस्त० अशोकस्तवके
षु आलीनानामाश्रितानां ज्ञानां कोकिलानां मनांत्रमराणां मधुरस्वरो यत्र सतथा अशोकस्तबकालीनमनोज्ञानि
मधुरस्वरः॥७॥ काव्य०॥ हरिणानारायणेन कांतक्रे कुमतु। कामुं कुपृष्ठ्यो सहर्षं वक्रे। धनेद्रवो रूपणस्य धीः

कीदृशास्तवंति। अवनपरोरक्षणे कांग्रो सुजंगसार्प्यो किं ध्वस्ति। किं विद्यते। नरं विषं कुत्सं समुद्रस्य धगस्त्रेः जठरं उदरं
कीदृग् स्तावत्। जितांतः जितमंतो यस्य तत्जितांतः यो वा बुद्धात्। यया शुवधूः कीदृग् स्तवत्। विहितागमा विहितः
गमागमनं यासां विहितागमा। सुकृतिनां पुण्यवतां पुरुषाणां श्लाकः कीदृग् स्तावत्। शिवतां भवति गमकः प्रसति गुणवान्
। नसः आकाशं निर्मलं कीदृग् स्तवति। कमुकृ वांजलं भुवतीति कमुकृ कमुकृ निर्मलं क्षीणं आह
यामंत्रणं विधहिहे क्षीणं हधारसर्वं गं सर्वं गछतीति सर्वं गं किं उदितं रवं त्रा काशं रात्रौ निद्रासरः कीदृक् स्तवति।
कुमुदवनपरागरंजि। तांना विहितगमागमं कोकमुखरेष। कुमुदवनस्य कैरवकाननस्य यो सौ पराग तेन रंजि
यदंसः तत्र विहितगमागमं कोकं तत्र चक्रवाकं पुरुषास्त्रिग्धा मनोज्ञा रखा आनंदो यस्य तत्र धारखस्य पद्मलक्षे छ मना
स्तागे द्वेष्ट्रयेरपतिक्वनानु मुग्धेषु रमणारखा यस्य तिवा इत्यर्थः॥८॥ वंद्यः॥ वंद्यः वेद्यः पृछति सेजनाः मुरारि
शयनं कृष्णशयनं किं प्रोक्तं। तत्र नोक्तः प्रत्युत्तरं प्रवदति। हविक्तवविगताः केशाः कच्चाः यस्य स तस्य मंत्रणं क्रिय

ति हविक्तवहवंद्यः हमुंडतावारिजलं कृष्णशयनं नृणां मनुष्यानां रूपं काहं ति। का विनाशयति। जरा वृद्धत्वं
वीरजनः सुभटजनः सं कीदृग् स्तवति आजिसमुत् आजो युद्धसमुत् सहर्षः आजिसमुत् अतिगहनः कः
प्रसिद्धः स्तवः संसारः अवंजितसंबाधयसंबाधनं कुरुष्वाहछलितं हत्रवंचितजगतः विश्वस्य धात्री का
गदिवाक्रः पृथ्वीजगतः धात्री। बृहस्पतिवधूः सुरगुरुवधूः कीदृग् कीदृशी स्तवति। इपरा काम परा प्रकृष्टा कामे
काम्ये याकवि कादृतः गविवाविर्ध्यः कः प्रोक्तः राद्रमंत्रयानेवतारिपुकुलं किं कृतं जितं मया वासारा द
नेसरः कीदृग् स्तवति। विकचारि०॥ विकचानि कस्मरायचारिजराजिः। करमाश्रणिः तस्य सः समुद्रो ऽन्य
योऽलिनः भूरिः प्रचुरः यः पराग स्तेन राजिनां शोभितं खंडाद्भरजातिः॥९॥ बिसर्हि०॥ इहजगति वदतेन वाक्रण
कः कश्चिक्किं विसर्हि किं धत्ते इपातुन विद्यते पादो यस्य स अपात् सर्पः विषं गरलं धात्ते। योषितां स्त्रीणां कीदृग्

कुलं सच्च पीडाकरं धीरच्च पीडाकरं स्यात्। इति न विद्यते इः कामाय स्यात् दनितः कामं कुलं योषितां सच्च पीडा
करं स्यात्। किं० शृंकुलं गलितयौवनं हरिर्नारायणः बुधः समुद्रात् उपरि कांबसारकं सुवं अन्यच्च कनस्य तः जगा
त्। लाकिन्। हे कांतकथय यत्र या स्यात् कः हतः अहितः शत्रुः नगपतिर्हिमाचलस्य कीदृशात् स्यं स्यात्। विषमया० वि
षमया दनिकुंजेषु उच्चावच्च प्रतंप्रता द्रिगाहनेषु गताः स्त्रिना अहयः सर्पाः यत्र स विषमया दनिकुंजगता हि
तस्तस्मात् पंचमास्थाने। २०॥ हरिनारायणः कांबहनिकुंसूमितवस्त्रवतः हरिषु शत्रुषु कांक्षिका विद्यते सा सीतिः च पुनः कंप्र
तिकागता। अविषु प्रति श्रीगतारोगवान्। कंदर्वं धर्ष्यति इनं सूर्यं। धनदवती धनदपुरी कीदृशी स्यात्। अकरा राज
देयदंडरहिता स्यात्। हरिर्नारायणः कं धरत्। अगं पर्वतं बलिप्रसृतयो गजानः धरापृष्ठं। किं व्यधुः किं कुर्वंति स्म ध
दुः ददत हे बुध हे सुधीः त्रयास्यता सदसि सभायां कथयकः जितः गवारिः गवावाचः हरिः प्रतिवादी जितः समस्त
समुद्रपद्दे बुधिः कीदृशो स्यात्। कुंभीरमीनाः कुंभीरमीनाः नाकर्कटाः मीनमकरा मगरमत्स्याद्याः प्रसिद्धाः तेषां भाग

मिन आगत्या समंतात् गामनवा दुर्ग्रं दुरगाहं वारि यस्य कुंभीरमीनमकरागमदुर्ग्रवारिः २२। चत्वारि पूर्वाः पादाः
चत्वारि धराणि स्यंति। च पुनः पादद्वयेन पदयुगलेन नेमिचक्रधारा स्यंति। तो वच्छ मम मदक्षिणवर्त्तिनौ इदं चक्रं प्रश्नं
त्वं अत्रिवहि जानीहि। २२। किं चि०। किंस्व। अनघः क्षितिपतिनिः पापानृपः वीरस्य किं छिनत्ति किं छिदयति। क
रहस्तं कुत्सायां किं पदं वक्ति कुशबृः कुत्सितार्थं वक्ति जनानां प्रति कमलस्त्वेधाः ब्रह्मा वदति सो जनाः क्षो २७
णी संबोधनं किं विदितं। जनाः प्रत्यक्षरं प्रवदंति। हे कहे ब्रह्मन् क्षोणी संबोधनं हे को धनिस्य स्यात् हे को हे को
णी। च पुनः विश्वजगत्त्रयस्य कां विसर्जितः स्वः विश्वे धत्ते च क्षां गरघां गतस्य मंत्रणं किं विदितं हे हरति स्यात्। कथ
मपि महता कष्टेन स्वजनः किं नार्यः नार्यः अनार्यः न कुर्यात् कलहं युद्धं न कुर्यात् सो कुराजः पुरं नगरं कीदृग
स्यात्। सकरकरयुक्तं स्यात्। मीनपंक्तिः पयसि जले कुतः विसिति हे कांत वद विदः। पद्मितः विसे तिवृषगति।

स्प्रवदति सो जनासारदसरदेश्वरं सारं स्वच्छं स्यात्। जनाः प्रत्यक्षरं वदंति। हे अजस्प्रसरः स्वच्छं स्यात्। अंबुमालिका
विदितः सूर्यः ब्रह्मशरीरे मुखे कं संशिराबुषु पवित्रे धस्मिन् जगति कः प्रसिद्धः अमलाति पीयः अजीवनं अजीवन्न
वृत्तिकागदिता। अन्नं अन्नं धानं वाक्कविः विद्वान् का विरवयति गाः संपादिन्यास्तावक्षिपि स्त्रीत्वं गावाः वह्निसंबोध
नं किं प्रोक्तं हरहवह्निहेतजो स्त्रियः कं नो वांछंति। नारसं निर्गतारसः शृंगारादिवीर्यं वयस्यात् सतं। नारसं ता वांछं
ति असुररिपोः नासयस्य तनुः शरीरं कीदृशं स्यात्। सक्तमासक्ता संबंधवक्त्रस्य मा श्रीर्यस्य तनौ सा सक्तमा। च पुनः
पूकः कः विदितः असतः नसतं शशृंशष्ठीयस्य सदृशतः तडागपद्मे समस्तं हि प्रियतमेतत्तडागः कीदृशं स्यात् सम्य
ग्प्रीतिं तनुते विस्तारयति। २४॥ करं कुंकाकक्रुरकलहंसकरबिंबः। करं बितकर्बुरितो मिश्रितः पुनः कीदृशः
सारजानां कमलानां कोमलो झारणं मृदूझालेन उपलक्षितानीरजले संसक्तः पृक्तो मासतो यत्र स सरो
जाकमलाझारनीरसंसक्तमासतः वातो क्षित्रतो गुणः शीतमंदत्वं सौगंध्यं चात्र सरोजकमलाझारोत्प
नेनासौगंध्यमंदत्वनीरससंसक्तो धेन सेतो प्राक्तस्वतावाक्तिरत्नकारः। २५॥ चक्रजाति॥ बाण० साध्वीरादय

वाणं नकृतकर्मिकिनामपद्मं स्यात्। किं० शृंकृतकर्मिकं वर्णद्वयैकिकदलन्नतदलाकांवर्णसाद्वायन रयात्रैकैकानि
पृथक्दलानि पत्राणि तेषां जातं दलाष्टकमष्टौ पत्राणि यत्र वच्छ। २६॥ विद्या॥० अपि०॥ युग्मं॥ विद्यातमाधनी धति
धनेछुः कीदृशो स्यात्। हे कांत वद कथय अत्र वयः साम्यं तनहीनः अघवालयोः ध्यानं तेन रहितः विद्यातमा वि
चारितात्मा कीदृशः नास्ति लयो विना शोयस्य०॥ अथवा अः कलसूत्रलयो ध्यानं यस्य० कमलं धनचिंतकः सरसिजे
कमले कोमादिताः अलयः भ्रमराः वह्निरी कीदृशः अयशयन्। शयनं शः अदनं अत्सक्षणं अपगतेस्य दौ शयन
सोजने यस्मात्सा धशयन्तवैरिणा शयनं धरतं पक्षं अक्षयात्। इत्यर्थः गतवक्षांकुलकीदृग् अस्तु कीदृशो बस्त
व। अपशयत्। वह्नुर्विरहितं कुलबसुत्। त्रयास्त्रनाकेहताः अरयः शत्रवः वधातिः रचितयातिः शलिला शयः
जलस्थानं कीदृग् स्यात्। सांकांतकथय यः हे प्रिये धरयः नवद्यतेरयो वेगो यत्र सा धरया धवो स्यात् आह्रिप

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

शष्कः कः अरे इति शष्कः कः अरे इति शष्कः आक्षेपवाची अत्र कस्मिन् दोषे सति प्रायसो बाहुल्येन तस्करादिकस्य यत्न
स्यति। चौरादिकस्य यत्नं स्यति। अरारकपोटदातसति स्यत्नस्यति ॥२७॥ पुनः हे प्रिये भवद अपि तं पानीयानापि
तं सारं अपि तं कीदृशं निगदितं अबंधः अन्नं पानीयानां सारं धान्यं मुक्तः पुमान् कीदृशो नाभलस्यते अबंधः न विद्य
ते बंधो कर्म यस्य स अबंधः मुक्तः कौशिका उलूकानु विपृथिव्यां कस्मा द्विस्पति कस्मा द्वयं दधति अहस्तः अ
प्राप्तादिता द्विस्पति उलूका अहस्तः दिवसात् न्यासवतात स्करः चोरः कीदृग् कृताः अहस्ताकृतः अपाणिकृतः। हस्ती
द्विपः ननु निश्चितं कीदृशः स्यात्। अगजः अगे गिरौ जातः। उत्पन्नो अगजः रणपक्षे गजः न विद्यते गजाः यत्र सो ऽ
गजो रणः गजेन रहिताः संग्रामपरैः शत्रुभिः सोद्धो भवति इत्यर्थः परा प्रतिहतः पुरुषः कीदृशो भवति अहीनः
अन्यूनो भवेत्। वासुकिः शेषसदृग् स्यात्। ऽहीनः। अहीनां सर्पाणां अन्यश्चेन्न हुः अवसां इनः स्वामी शे
षः ॥ पद्मजातिः ॥२८॥ काक० ॥ एवं निश्चयेन काकस्य अस्य पदं पत्नी वत् तत् काकपदं मतं कथितं इत्यन्यतिर्य
ग्रारखाभिः द्विपदीद्वये सति द्वयोः पादयोः। समाहारः द्विपदीद्वये - सति द्वयोः पादयोः समाहारः द्विपदी
द्वये सति। मूर्खानां मगदिता साधुक्रामणनायो मुक्तिकाकपदयोः उदाहरणमाह ॥२८॥ कुतः वाहे

विषवैद्यस्फटं प्रकटं इदं कथयत्वदा कुतः कस्मात् मूर्खानात् काकादृग् स्यात्। कीदृशो भवति नागदरः नागस्य
यात् नागस्य सर्पस्य दरो भयं नागदरस्तस्मात् सप्रत्ययः नापुमान् अगदरातो अगदस्तत्र ऊषधं तत्र रतः श
क्तः यः सो ऽगदरगः शिलावस्थगः कास्त्वेत्। नापुमान् कीदृशः गतनयः न्यायहीनः शत्रुर्वा स्यात् भवति। च पुनः
कलसः कः भवति। नागतनयः नागतयः गजसुतः केलस्सुतः। प्रवीणा मनुष्यः कथं संबाधा भवति। हे नाग २८
प्रा५ हे प्रवीण स्यात्। हे सुसंगहे प्रियतमवदारत्नवत्वानो कौ क्षौ। मणीरत्ने इति स्यात्। चान्यत् नागरमणीपक्षे जगती
विश्वमहतागरिष्ठा गतवती अन्यच्च स्वरूपा इति कारवाति नागरमणी नागकन्या सुरूपेति ख्याति कथितं। र०
० का मा० ॥ का दृ० ॥ अजमा० ॥ जगती पृथ्वी कां आहुः कथयति अजरा जरारहिता। अमेगलवती कीदृग् भवेत् श्रु